HET PALAZZO ALS MODEL VOOR WONINGBOUW

OEFENING ARCHITECTUUR & CONSTRUCTIE,
UNIVERSITEIT ANTWERPEN

Universiteit Antwerpen

HET PALAZZO ALS MODEL VOOR WONINGBOUW

HET PALAZZO ALS MODEL VOOR WONINGBOUW

Oefening Architectuur en Constructie Jaar 22/23

Afdeling Architectuur, Universiteit Antwerpen

Onder begeleiding van Jan Degeeter, Hans van der Heijden (titularis), Koen Heyvaart, Fred Humblé, Nicolas Petillon

9 februari 2023

HET LEERSTUK GENUA

Jan Degeeter, Hans van der Heijden, Koen Heyvaert, Fred Humblé, Nicolas Petillon

In 1622 publiceerde Peter Paul Rubens zijn enige boek: *Palazzi di Genova*. Rubens was al bekend als beeldhouwer en vooral als schilder. Desondanks was het boek allesbehalve schilderachtig. Rubens presenteerde 35 lokale gebouwen in gravures van plattegronden, gevels en doorsneden. *Palazzi di Genova* is één van de eerste voorbeelden van een boek dat louter documenterend is en de architectonische principes van de oudheid achter zich laat - danwel als bekend veronderstelt. De palazzi worden aangeduid met de namen van de eigenaar-bewoners. De namen van hun ontwerpers van ontbreken.

Het palazzotype dat Rubens onder de aandacht bracht is in de Italiaanse renaissance ontwikkeld. Oorspronkelijk bedacht als onderkomen van de rijke landadel in steden als Florence, ontwikkelde het palazzo zich in de 18e eeuw tot speculatieve woningbouw in steden als Napels. Het is een stabiel en vanzelfsprekend type dat de Italiaanse stad in belangrijke mate draagt. Het palazzo lijkt als type bekend geweest te zijn bij bouwmeesters als H.P. Berlage, W.M. Dudok en A. van der Steur. In Nederland en Vlaanderen is het palazzotype echter geland op de institutionele bouwopgaven, zoals de beurs, het museum en het stadhuis.

Een Italiaans leerstuk in het leerstuk Genua is de Strada Nuova. Hier is in de 16e eeuw op basis van het palazzotype een samenhangend ensemble van gebouwen gerealiseerd. Waarschijnlijk op aanwijzing van de architecten Galeazzo Alessi en zijn leerling Bernardino Cantone zijn de gebouwen op elkaar betrokken door de kavelmaten op elkaar af te stemmen, maar ook door het consistente gebruik van de palazzotypologie en door bijvoorbeeld overeenkomsten in de maat en positie van de portones.

Waarom gebruikten wij *Palazzi di Genova* 500 jaar na publicatie voor onze ontwerpstudio Architectuur en Constructie aan de UAntwerpen?

De constructie van architectuur zien wij als een synthese. Zoals de palazzi in Genova zijn gemaakt van muren met steenpuin die op een goddelijk geometrisch assenstelsel waren gebaseerd, zo vroegen wij de studenten de bouwkundige constructie van hun ontwerpen te onderzoeken binnen de realiteit van de huidige wettelijke, programmatische en technologische kaders. In het huidige discours over duurzaamheid ligt de nadruk op het hergebruik en energiebeperking. Zo wordt het zwaartepunt van duurzaamheid

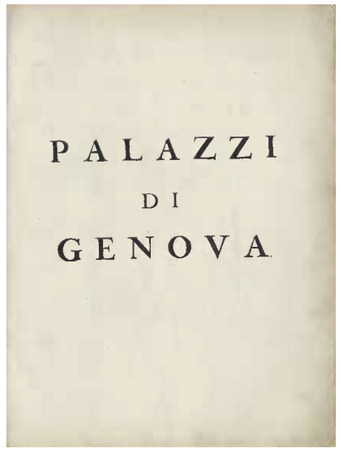

Omslag *Palazzi di Genova*

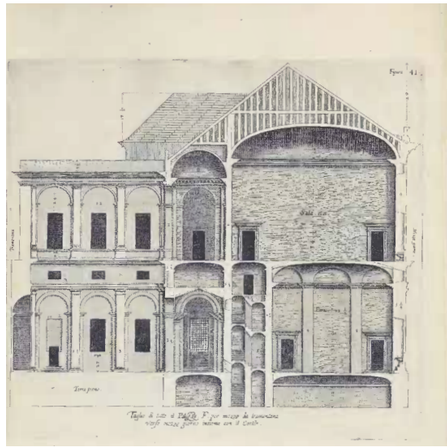

Doorsnede *Palazzo B*, Genua, Peter Paul Rubens

technisch gedefinieerd. Het komt grotendeels buiten de architectonische discipline te liggen. De palazzi in Genova hebben zich in de tijd bewezen. De gebouwen vertonen 700 jaar later geen bouwkundige gebreken en zijn soms talrijke malen aangepast op nieuwe soorten van gebruik. Ook in de 16e eeuw dacht men na over hergebruik, embodied energy en materiaalebesparing. De dragende muren zijn gemaakt van lokaal gewonnen steenpuin dat aan de binnen- en de buitenkant is afgewerkt. De buitenafwerking werd gedurende de tijd steeds dunner. Het is een nspirerende vaststelling dat het ideaal van de natuursteen bekleding ontwikkelde zich via een naturalistische imitatie in pleisterwerk of schilderwerk naar een volstrekt eigen decoratiekunst in sgrafitto.

In de studio Architectuur en Constructie dat wij in 2022/2023 aan de UAntwerpen hebben begeleid, stond de typologie, de draagconstructie, de detaillering en het gevelontwerp centraal. Het Genovese renaissancepalazzo is daarvoor een excellente, want bewezen waardevolle, referentie. De daaropvolgende ontwerpoefening had het karakter van ontwerpend onderzoek, dat naging hoe de bestudeerde architectonische principes te gebruiken zijn in de grote bouwstromen van de hedendaagse stad, met name in de woningbouw.

Daarnaast is het voorbeeld van de Strada Nuova op te vatten als een voorbeeld van *urban design* avant la lettre, waarin het niet de bedoeling was om sterke individualiteit in

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

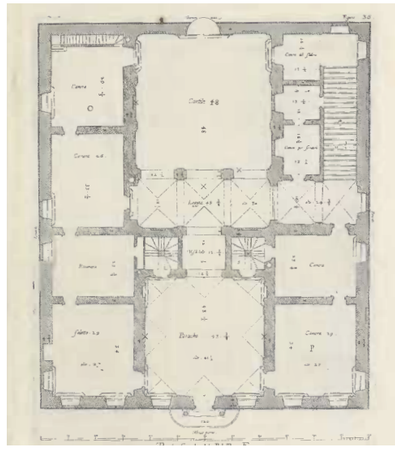

Plattegrond *Palazzo B*, Genua, Peter Paul Rubens

Gevel *Palazzo B*, Genua, Peter Paul Rubens

de architectuur tentoon te spreiden en juist langdurige samenhang in de stad te zoeken. Ook dat is een gegeven dat zich kritisch verhoudt tot de hypersnelle beeldconsumptie van dit moment, een tendens waartegen de duurzaamheidspolitiek zich problematisch genoeg nauwelijks afzet.

Zowel in de analyse als in het ontwerp werd het gebouw voorgesteld in een typologisch diagram en een gedetailleerde gevelstudie. Het gebouw werd enerzijds in zijn ruimtelijke essentie als een opengewerkte zwart-wit isometrie getekend. Uit dit diagram blijkt de typologie, het maatstelsel, de draagconstructie (incl. overspanningsrichtingen) en het materiaal. Anderzijds wordt het als een haptische bouwkundige constructie in kleur weergegeven op een tableau 1:20 met maximale aandacht voor materiaal, textuur, reflectie, schaduw, etc.

De realiteit van de productie en het bouwen was daarbij essentieel. Zowel de bouwkundige principes als de architectonische werking daarvan bleken uit de 1:20 tableaus die de studenten maakten. De ontwikkeling van het gebouw bleef altijd gerelateerd aan de stedelijke context. Binnen de studio werd de woningbouwopgave dan ook behandeld vanuit het verband tussen stadsweefsel, woningtypologie en architectonische uitwerking.

Voor de analyse vormden de gravures die Peter Paul Rubens publiceerde in zijn boek *Palazzi di Genova* de onderlegger. De ca-

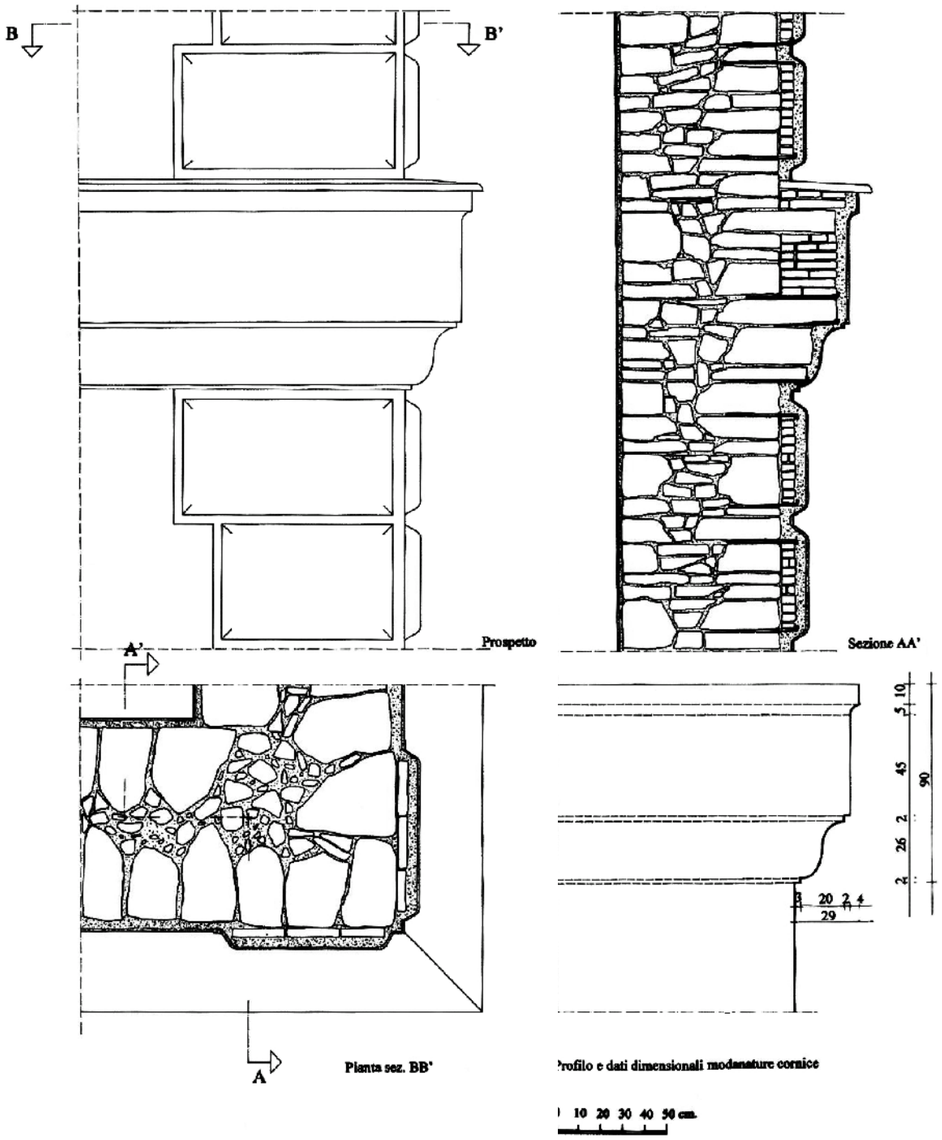

Muuropbouw Palazzo Rosso, Genua © Paulo Marchi, *Strada Nuova, Il sapere il restauro conservativo*, 1992

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Studiesite

Groene Loper

sussen uit dit boek werden onder groepen studenten verdeeld. Elke groep maakte de hiervoor benoemden producten op basis van geïnformeerde speculatie, m.a.w. de studenten stellen zich aan de hand van de etsen en fotografisch materiaal voor hoe de palazzi in Rubens' tijd in Genova verwezenlijkt konden worden. Elke groep legde die speculatie vast in een diagram en een geveltapleau.

Vervolgens werd een ontwerp gemaakt voor een denkbeeldig ensemble aan de *Groene Loper* in Maastricht. Op basis van een gezamenlijk bepaalde verkaveling maakten de studenten in kleine groepen een schema en een 1:20 tableau. De typologie en de bouwtechniek werden vervolgens naar elkaar toegewerkt, waarbij het tableau voortdurend werd aangepast en het gebouw in conventionele zwart-wit tekeningen werd genoteerd. Van het uitgekristalliseerde ontwerp hebben de studenten van hun diagram een opengewerkte isometrie als presentatieproduct gemaakt. Zij waren zelf verantwoordelijk voor de afstemming van hun ontwerpen op het afgesproken verkaveling en de uitwerkingen daarvan door hun medestudenten.

Benadrukt werd de convergerende ontwerpmethode als rationeel alternatief voor de cyclische, zoekende benaderingen die in het onderwijs gemeengoed zijn geworden. In de oefening speelden stijlvoorkeuren geen rol. De convergerende ontwerpmethode was echter voor alle studenten uitgangspunt.

Groene Loper, Maastricht met studiesite

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

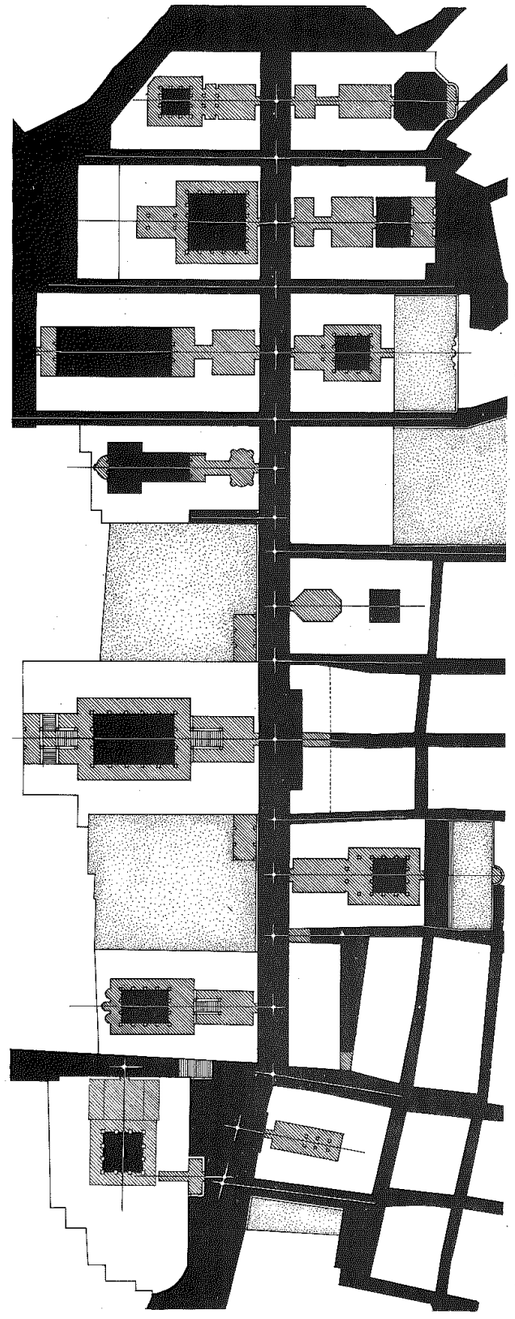

Reductietekening Strada Nuova, Genua © Luigi Vagnetti et al, 1967

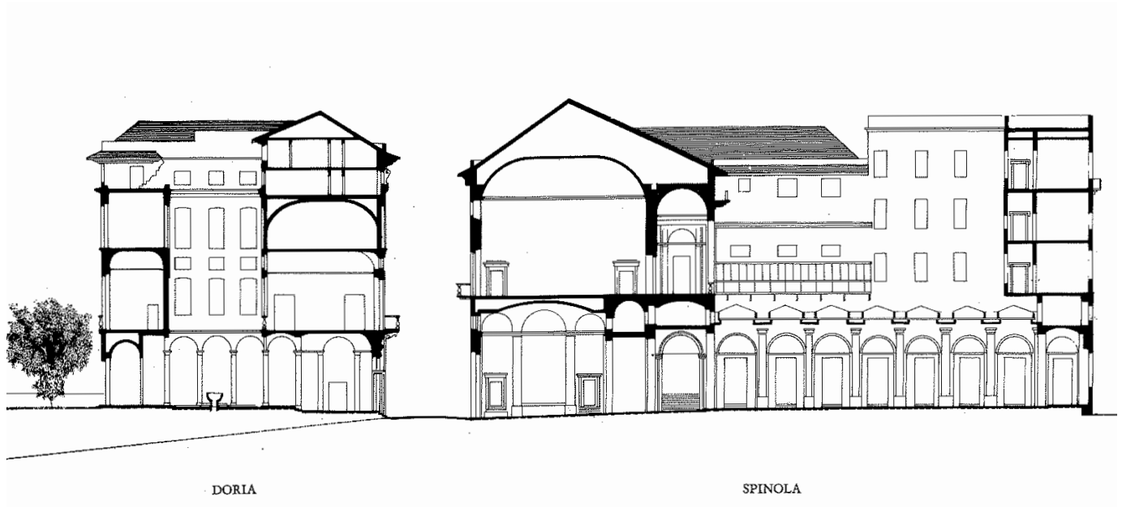

Profielen Strada Nuova, Genua © Luigi Vagnetti et al, 1967

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

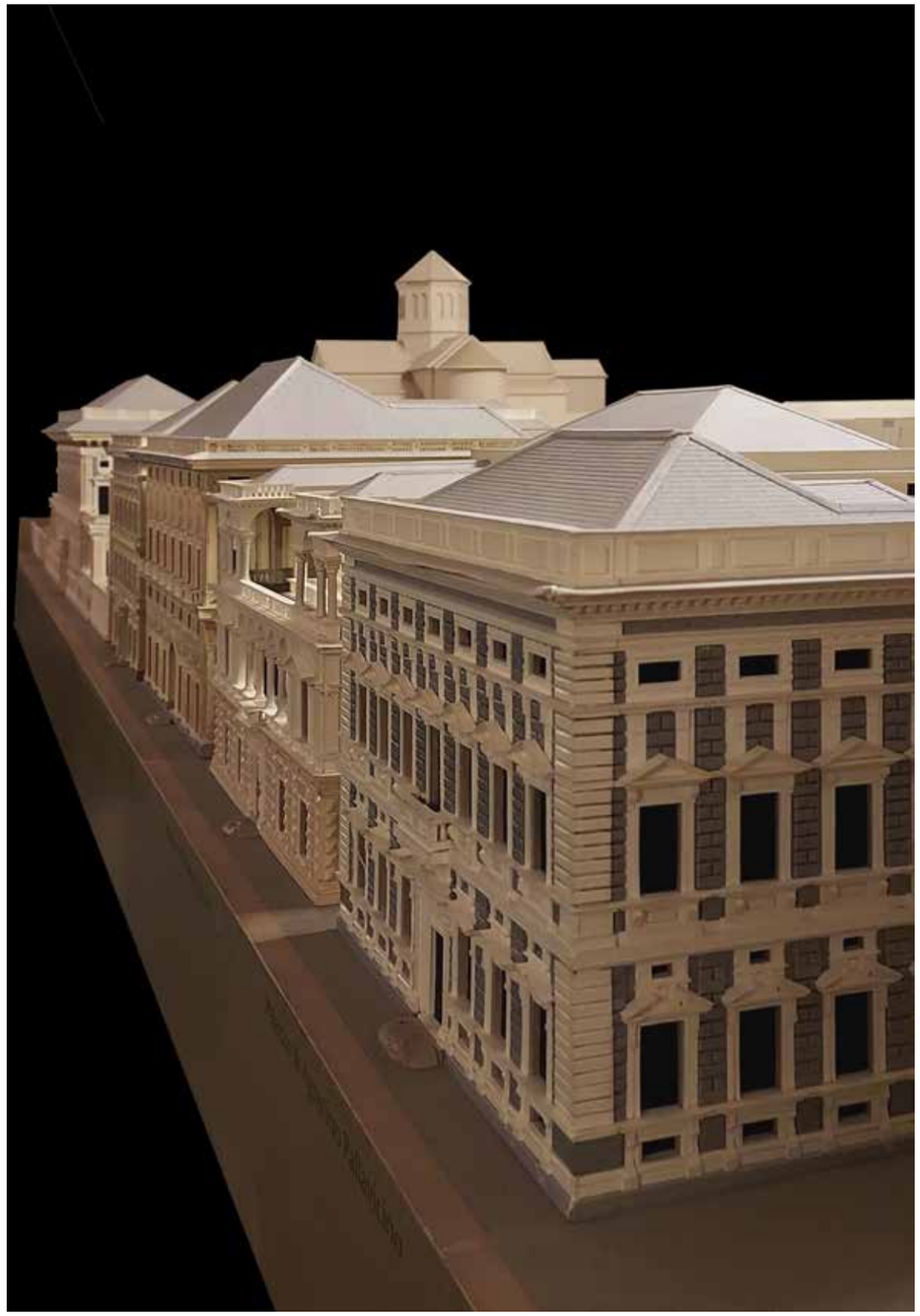

Maquette Strada Nuova, Genua

Strada Nuova, Genua

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

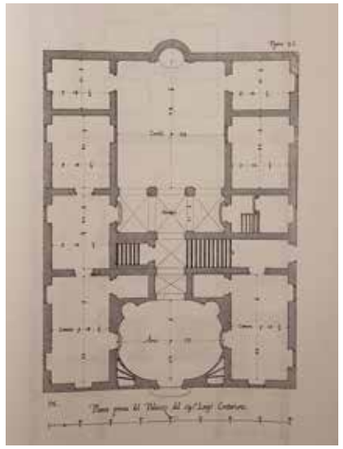

Palazzo Podesta, Strada Nuova, Genua

Sietse Balke met juryleden An Vanderhooydonck en Hans Barbier

PALAZZI DI GENOVA IN DIAGRAM

In duo's analyseerden de studenten de palazzi die in Palazzi di Genova staan.

Elk duo produceerde een zwart *diagram* waaruit de typologie, het maatsysteem, de draagconstructie en de materialen in samenhang zijn aangegeven. Een hulpmiddel bij de analyse was het kenmerkende repertoire van het palazzo (zie pag. 20-21).

Daarnaast maakte elk duo een geveltableau op schaal 1:20. Op het tableau is een maatgevend gevelfragment in aanzicht, doorsnede en plattegrond weergegeven. Aandacht is besteed aan het representeren van materiaaleigenschappen, zoals reflectie, textuur, dofheid, kantigheid etc.

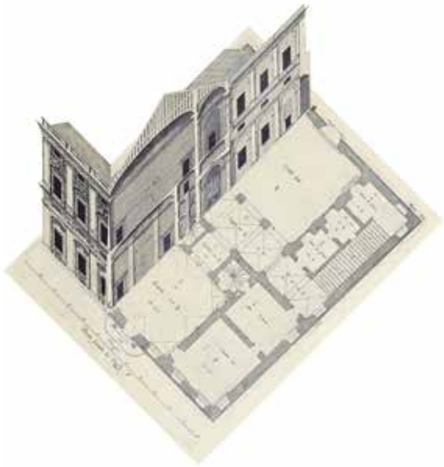

Montage © Sebastiaan van Drie, Yorick Yordaens

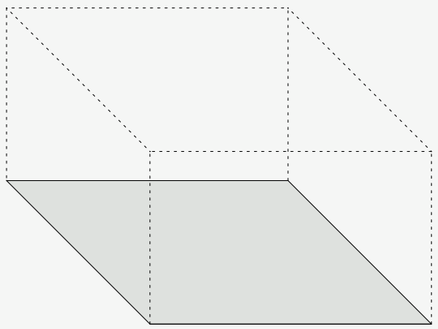

Sito

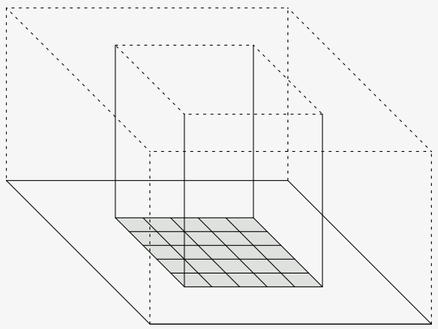

Cortile

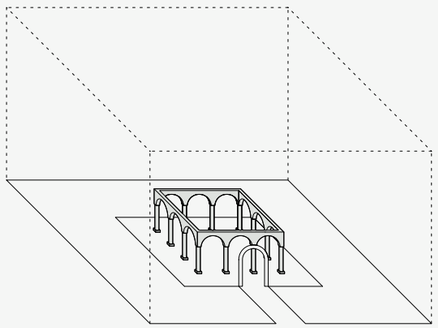

Colonnato

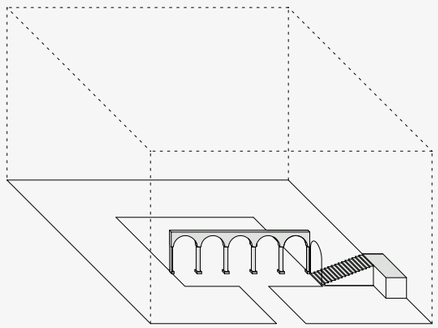

Scala aperta

Het repertoire van het palazzo © Hans van der Heijden

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

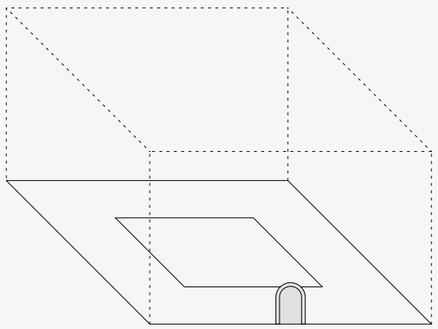

Portone

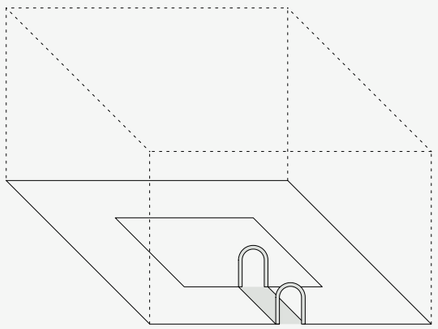

Androne

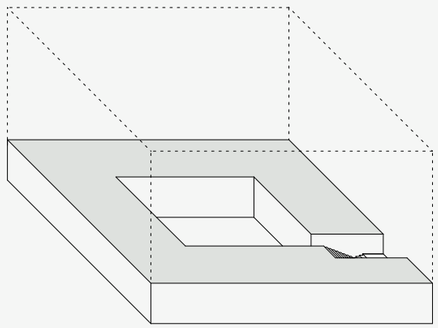

Piano nobile

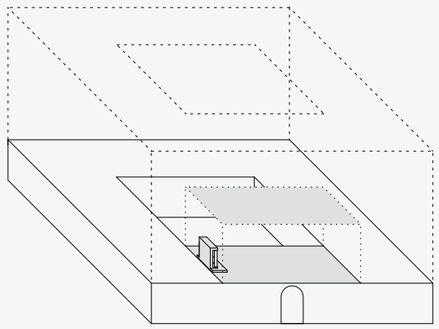

Sala

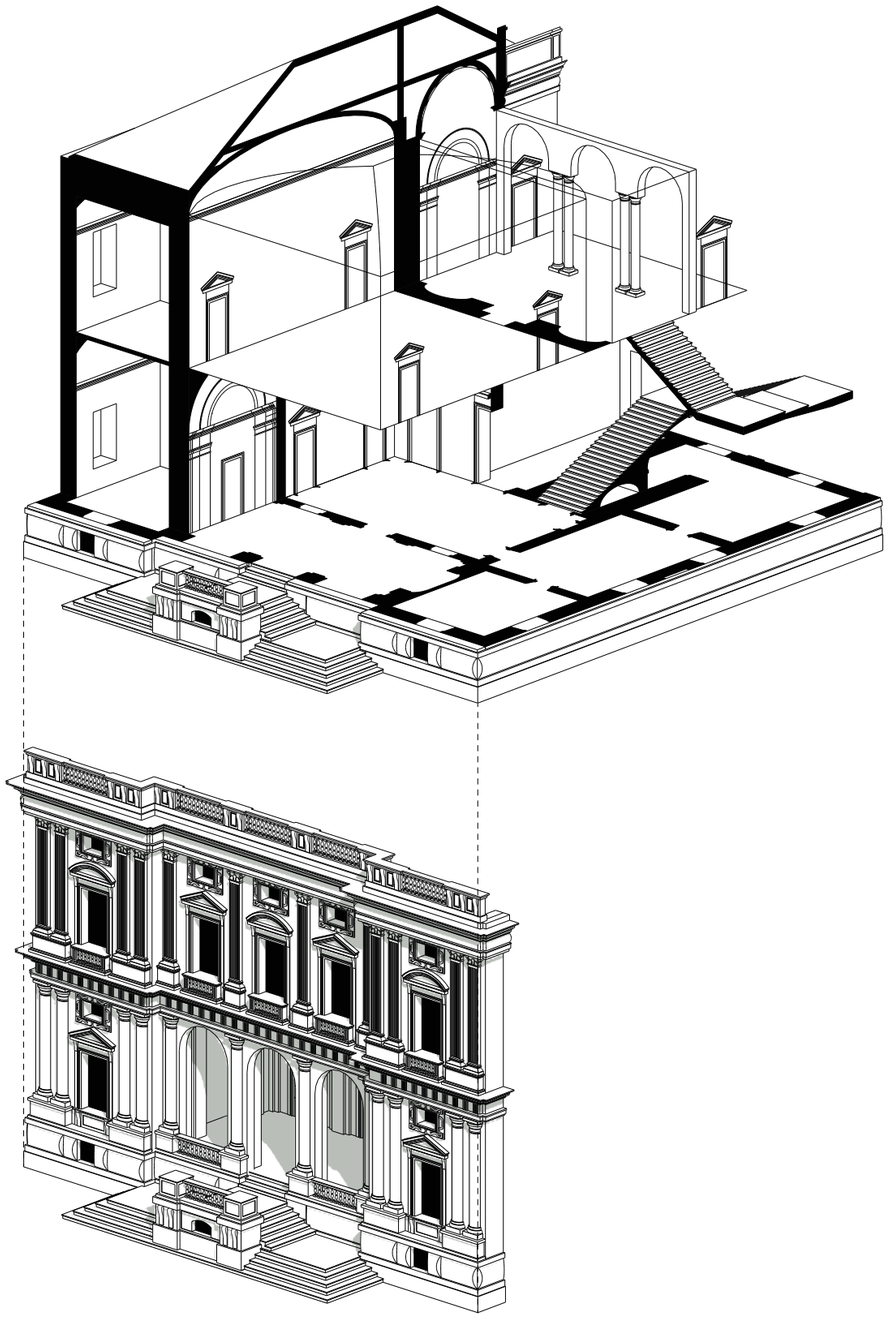

Villa Giustiani Cambiaso © Sofie Bulckens, Sietse Balke

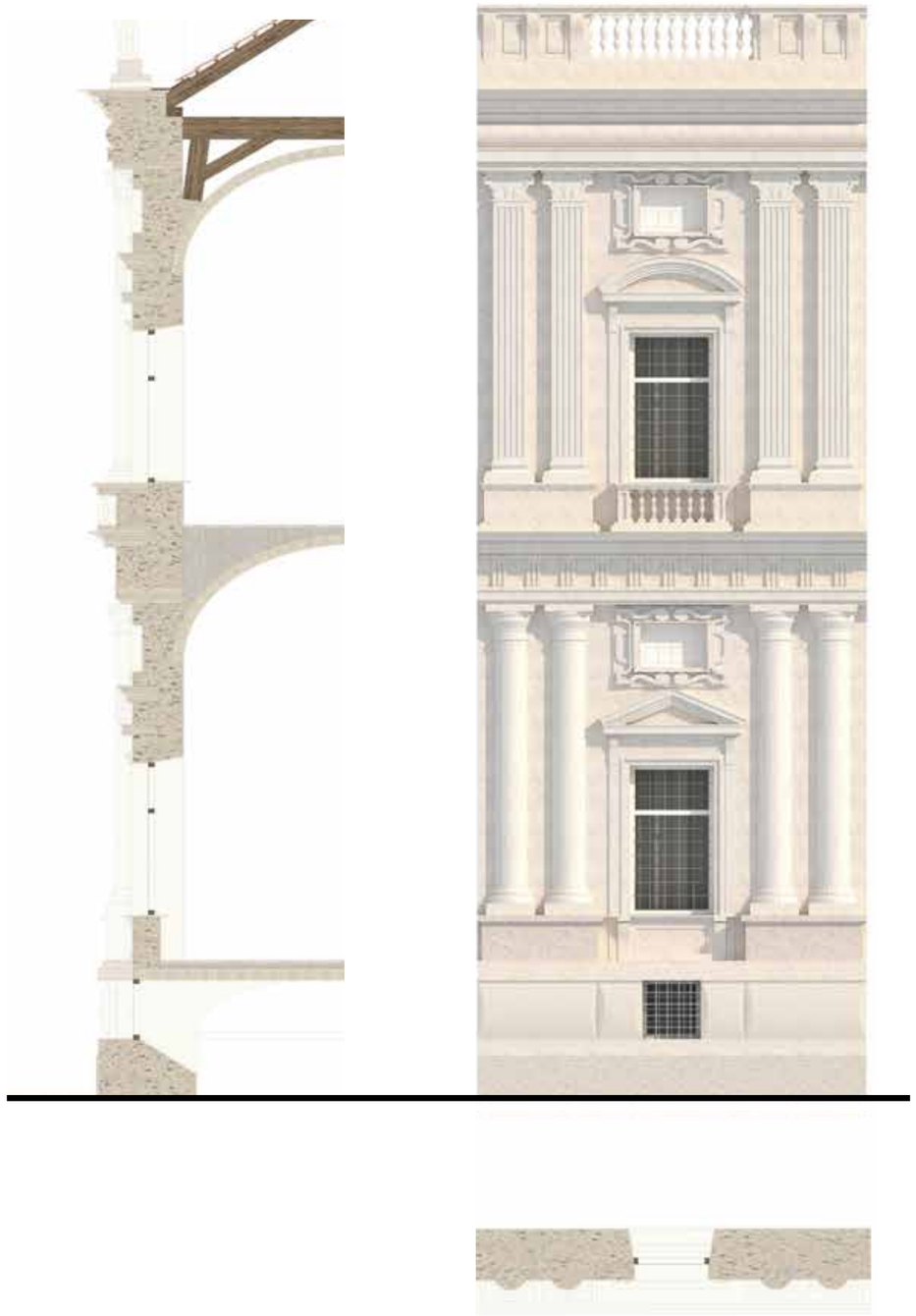

Villa Giustiani Cambiaso © Sofie Bulckens, Sietse Balke

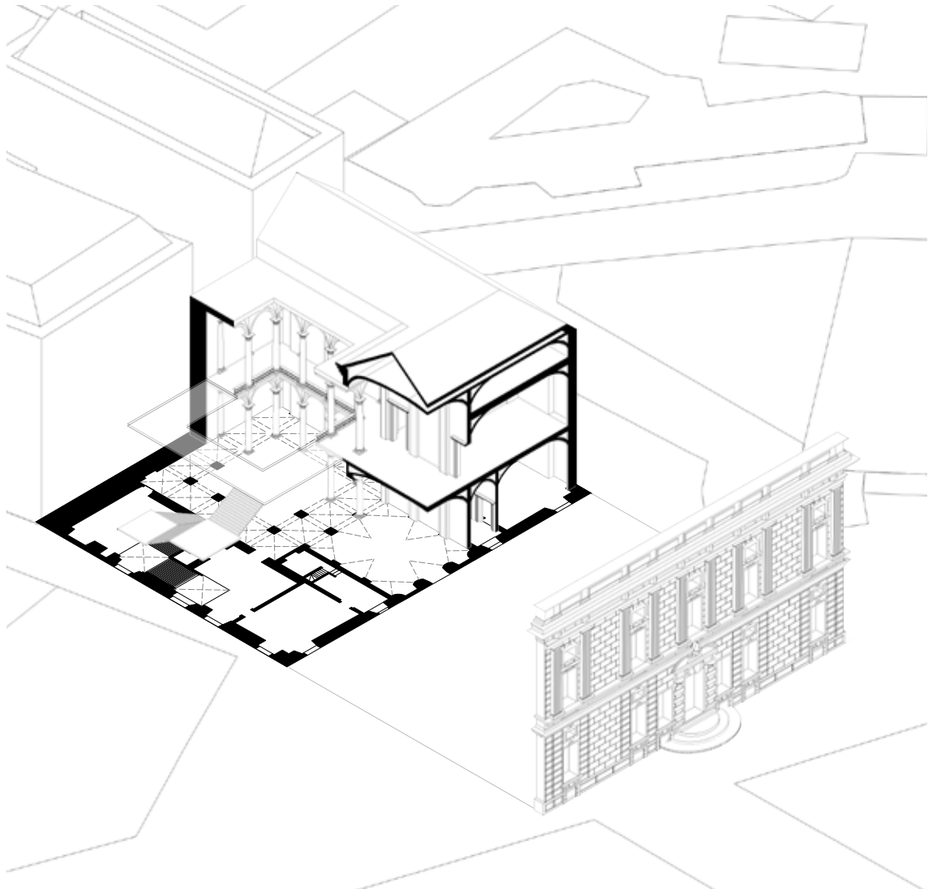

Palazzo Giocomo Lomellino © Elena Alanes Ojeda, Eline Vanhees, Elias Ketels, Luna Lemarinel

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

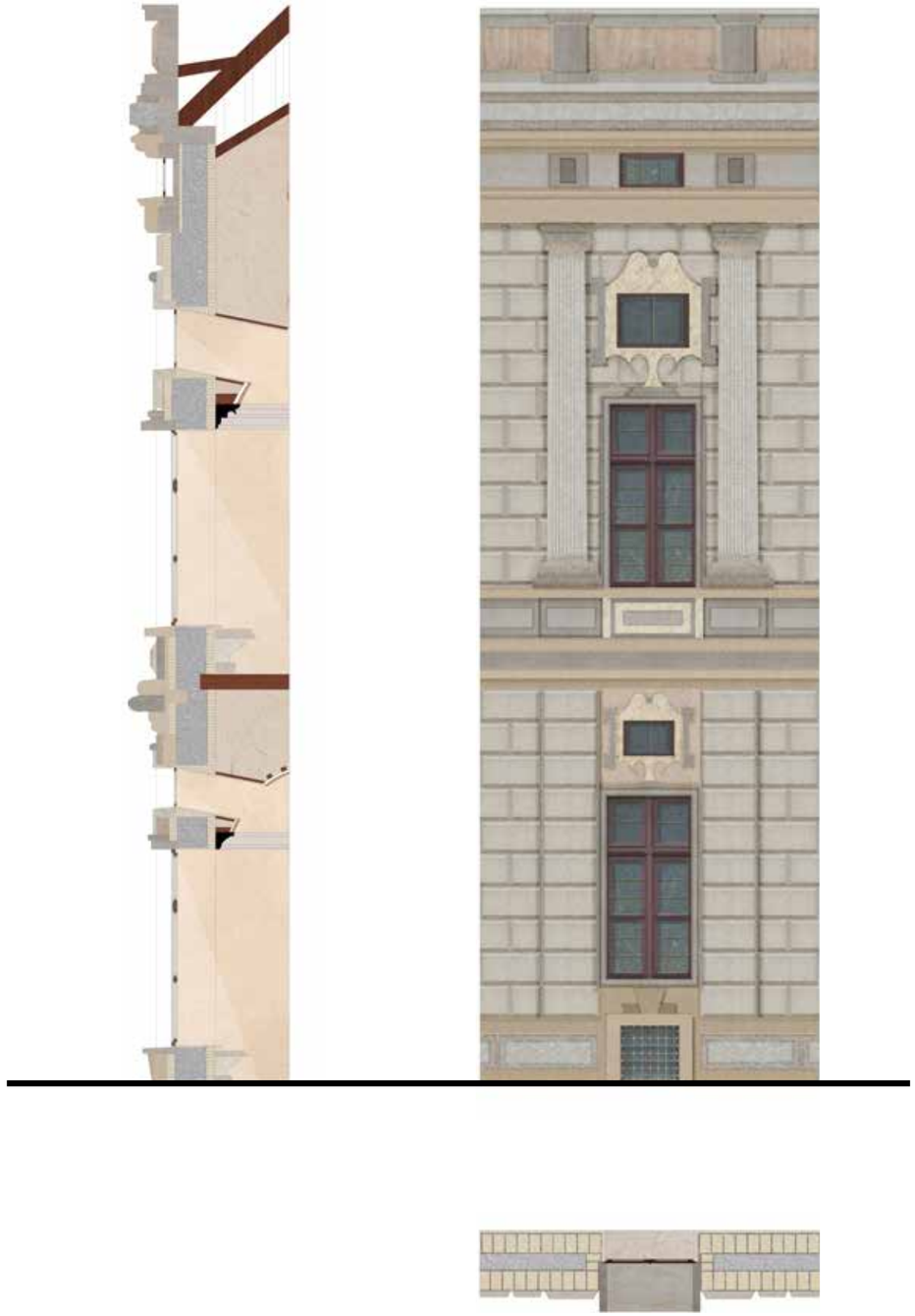

Palazzo Giocomo Lomellino © Elena Alanes Ojeda, Eline Vanhees, Elias Ketels, Luna Lemarinel

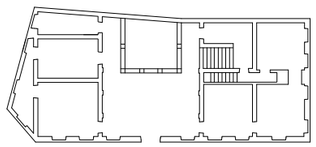

Palazzo Giocomo Lomellino © Sophie Aldibs, Flo Frahm

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

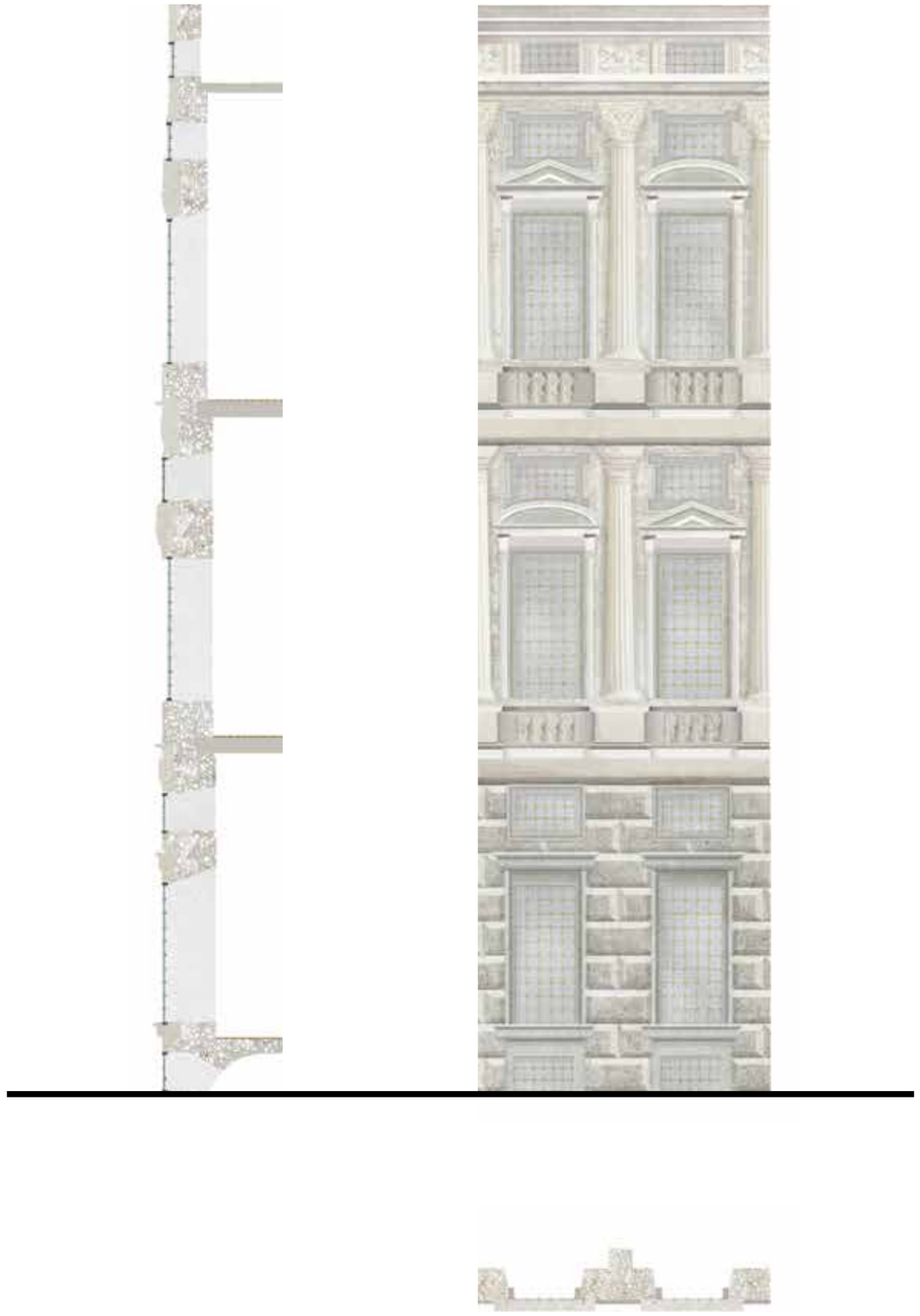

Palazzo Giocomo Lomellino © Sophie Aldibs, Flo Frahm

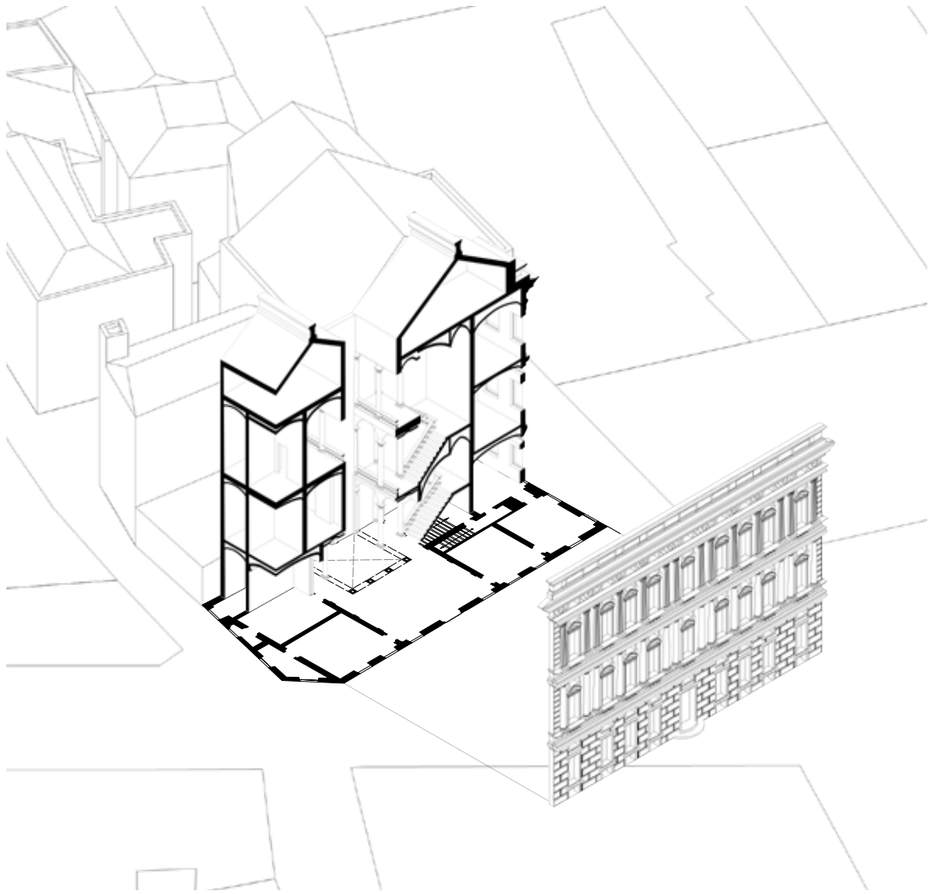

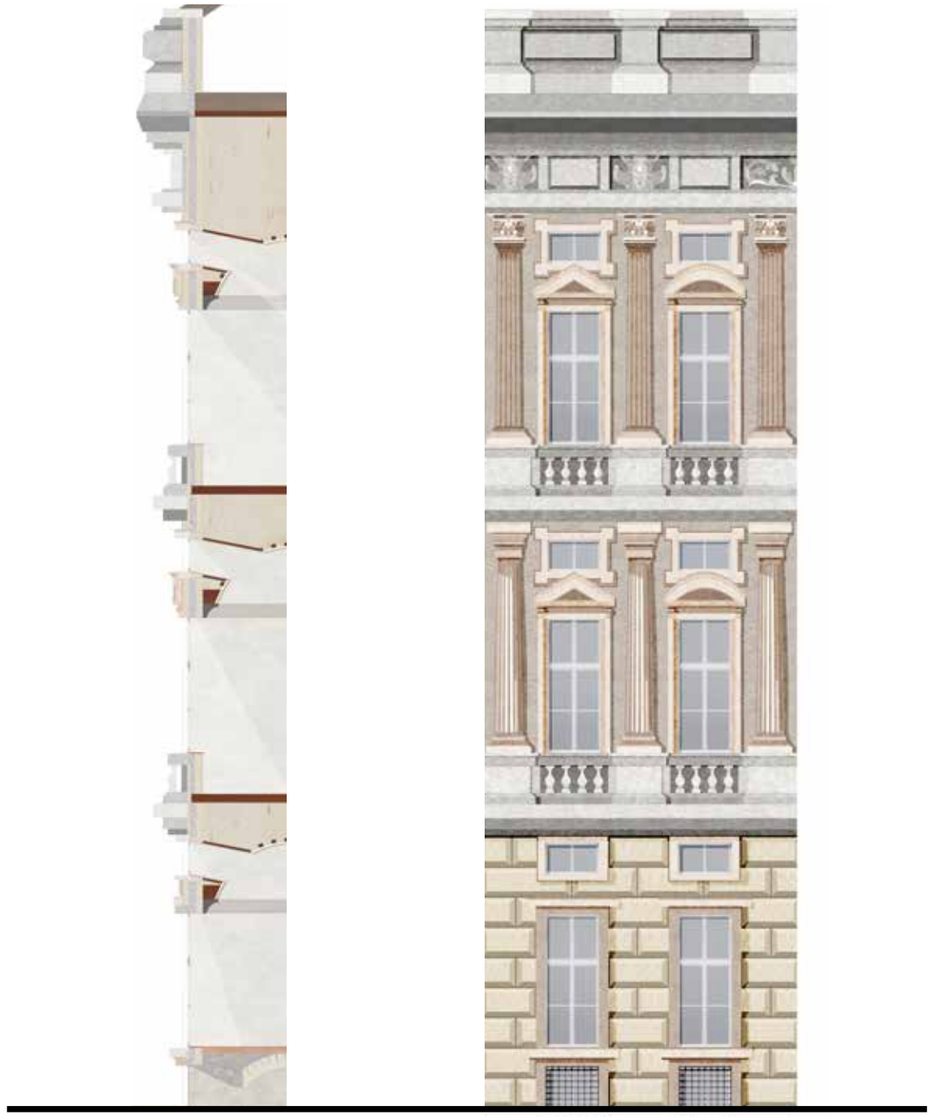

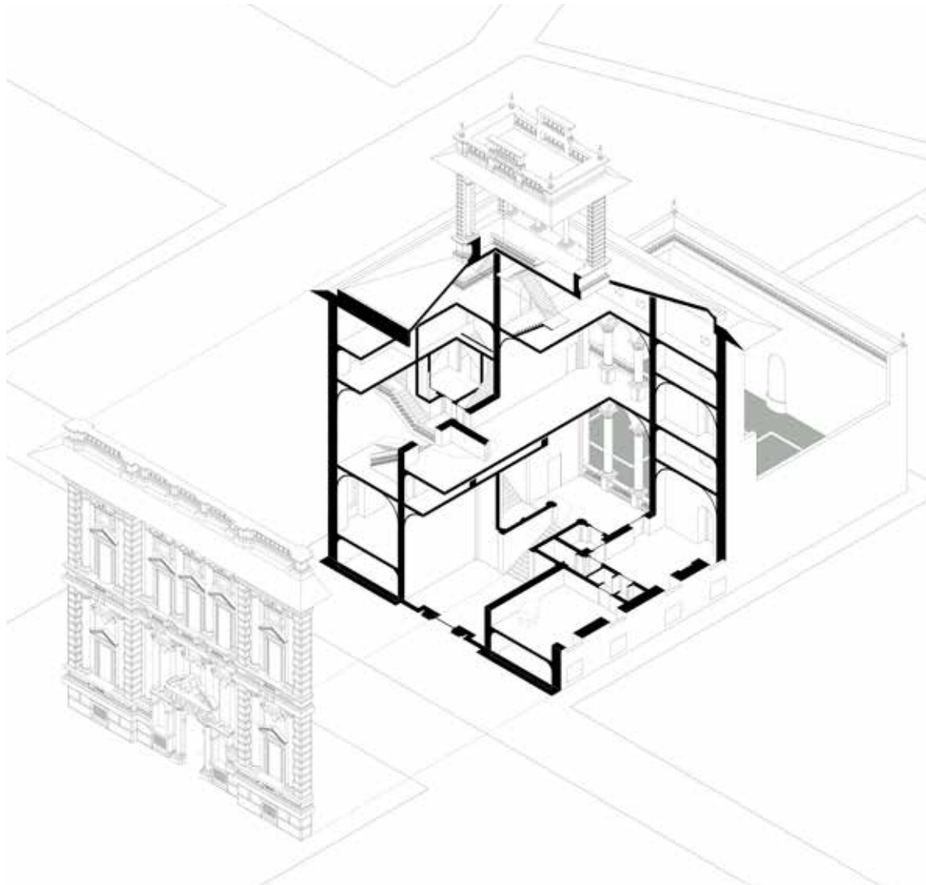

Palazzo Battista Centurione © Jegor Sercu, Maider Willemse

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Palazzo Battista Centurione © Jegor Sercu, Maider Willemse

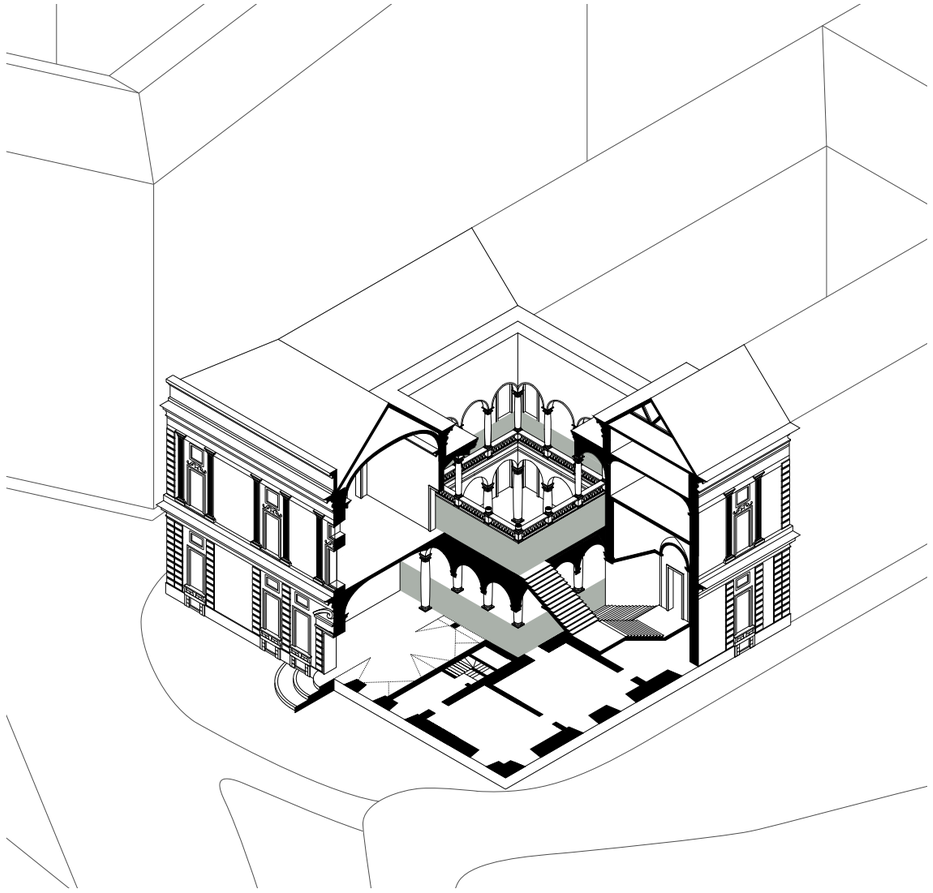

Palazzo Bartolomeo Lomellini © Minna Vanhoolst, Axelle Van Nuffelen

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Palazzo Bartolomeo Lomellini © Minna Vanhoolst, Axelle Van Nuffelen

Studenten groep Hans van der Heijden bespreken verkaveling

ONTWERPEN MET PALAZZI IN MAASTRICHT

Gezamenlijk met de docenten bezochten de studenten de studiesite in Maastricht. Ter plaatse leidde supervisor Fred Humblé de studenten rond en gaf hij een toelichting op het Projectbureau Groene Loper.

De studenten werden verdeeld in groepen van ca. 20 studenten. Iedere groep begon met het maken van een gezamenlijke verkaveling voor de studiesite op basis van de palazzotypologie.

(Meestal) in duo's analyseerden de maakten de studenten daarna architectonische uitwerkingen van de palazzi zoals die in de verkaveling stonden. De studenten waren zelf verantwoordelijk voor de afstemming van hun ontwerpen op die van hun medestudenten.

Voor de architectonische uitwerking was een woningbouwprogramma gegeven. Dat bestond hoofdzakelijk uit kleine woningen (80 m²) met vier kamers en grotere (100 m²) woningen met drie kamers.

De studenten produceerden weer een zwart diagram waaruit de typologie, het maatsysteem, de draagconstructie en de materialen in samenhang zijn aangegeven en een geveltableau, maar dit keer van het eigen ontwerp. Daarbij kregen zij hulp en aanwijzingen van Gert van Echelpoel.

Maquette verkavelingsuitwerking © groep Koen Heyvaert

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Maquette verkavelingsuitwerking © groep Koen Heyvaert

Maquette verkavelingsuitwerking © groep Hans van der Heijden

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Maquette verkavelingsuitwerking © groep Hans van der Heijden

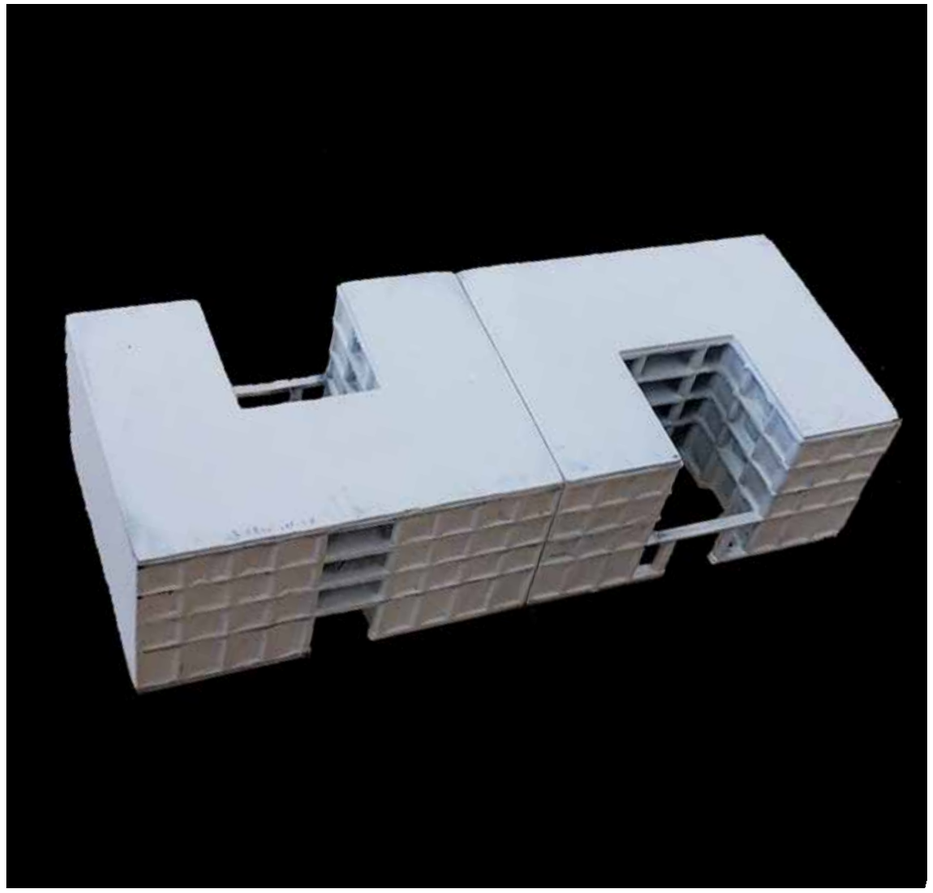

Massamaquette © Sietse Balke

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Sietse Balke

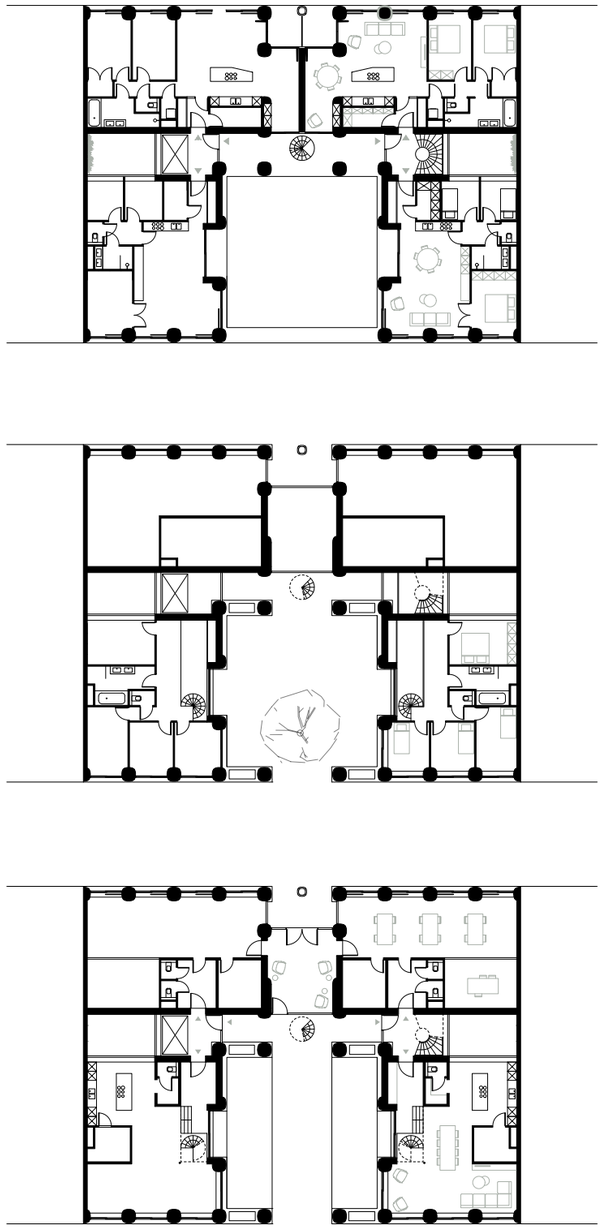

Plattegronden © Sietse Balke

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

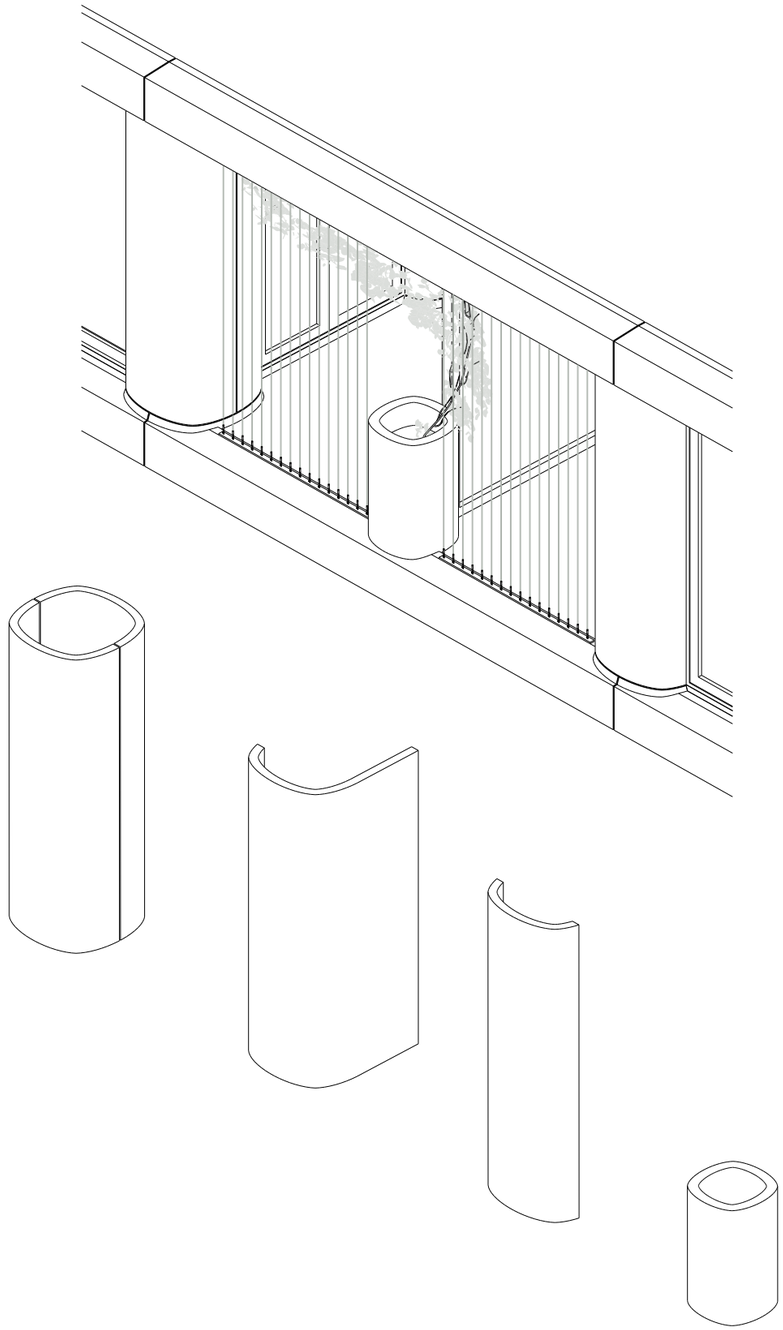

Gevelschalen © Sietse Balke

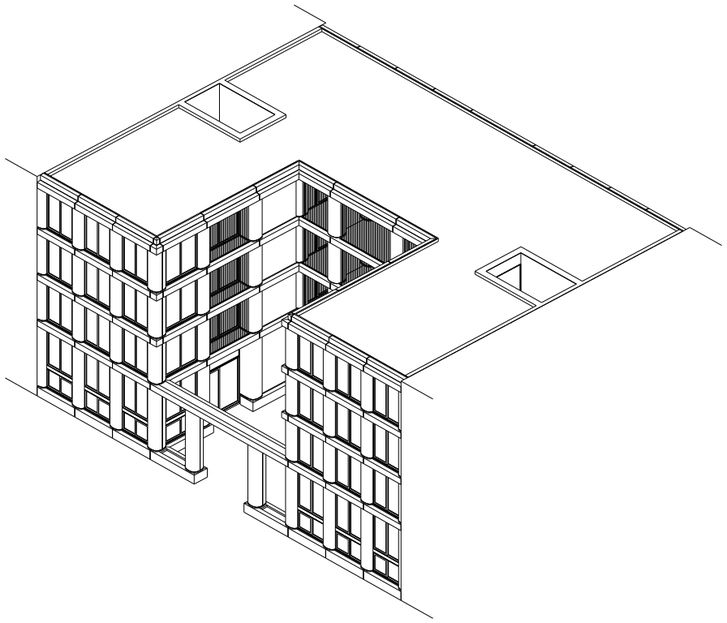

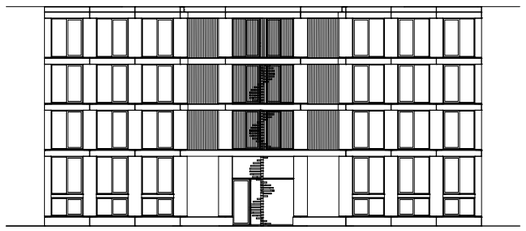

Westgevel, doorsnede © Sietse Balke

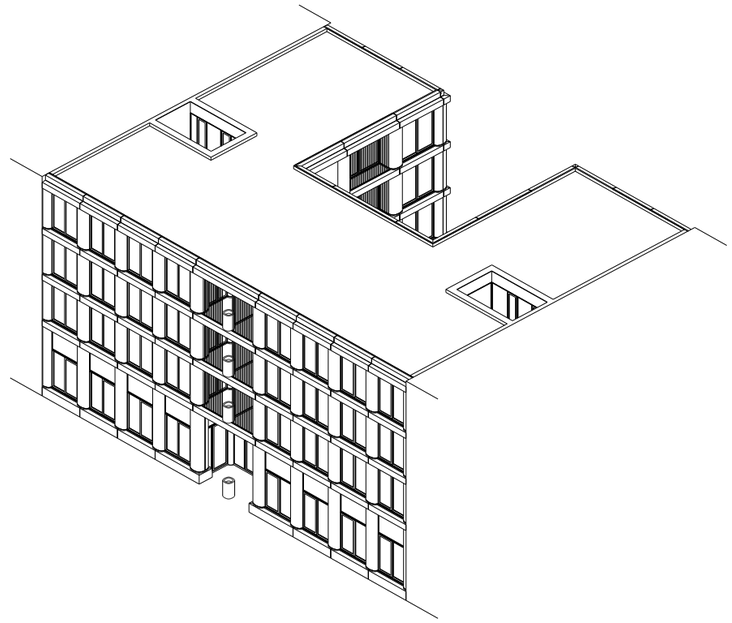

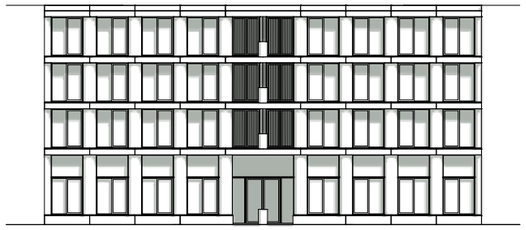

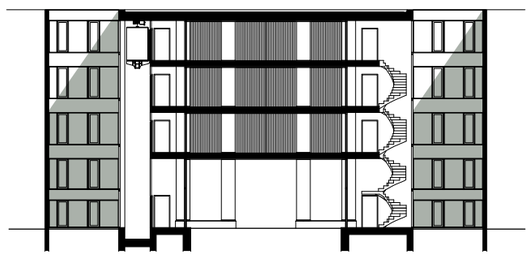

Oostgevel, doorsnede © Sietse Balke

Architectonisch schema © Marieke Reyntens, Saskia Smink

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Marieke Reyntens, Saskia Smink

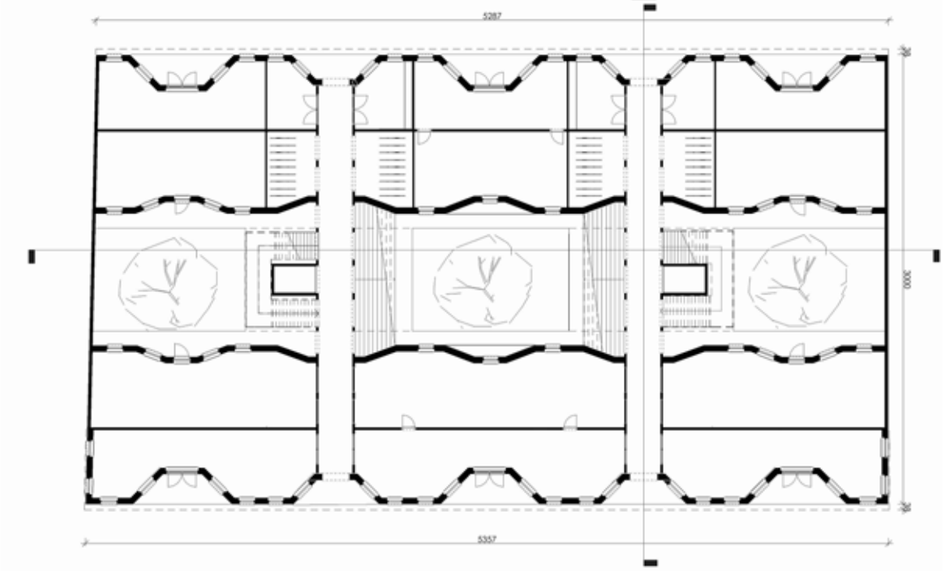

Plattegrond b.g., langsdoorsnede © Marieke Reyntens, Saskia Smink

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

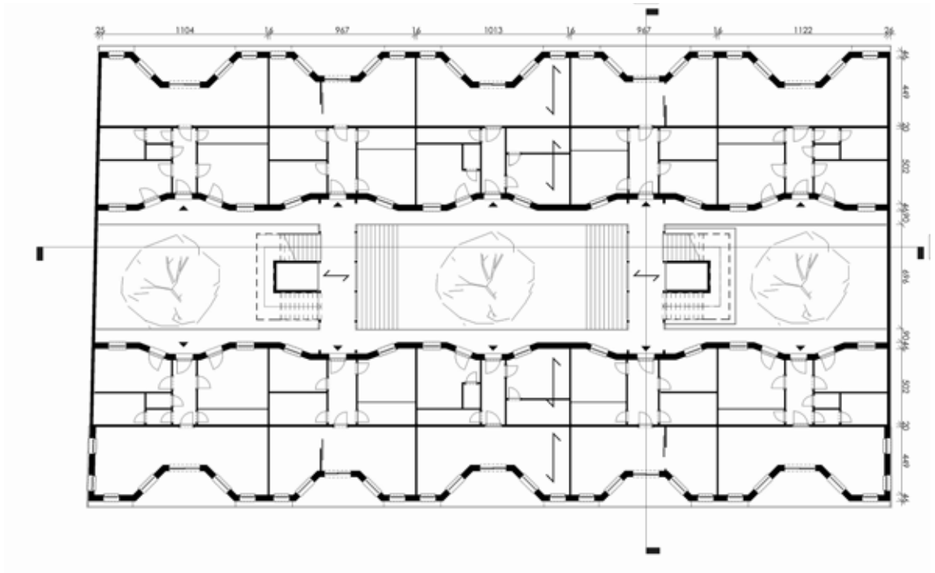

Standaardgevel, langsdoorsnede © Marieke Reyntens, Saskia Smink

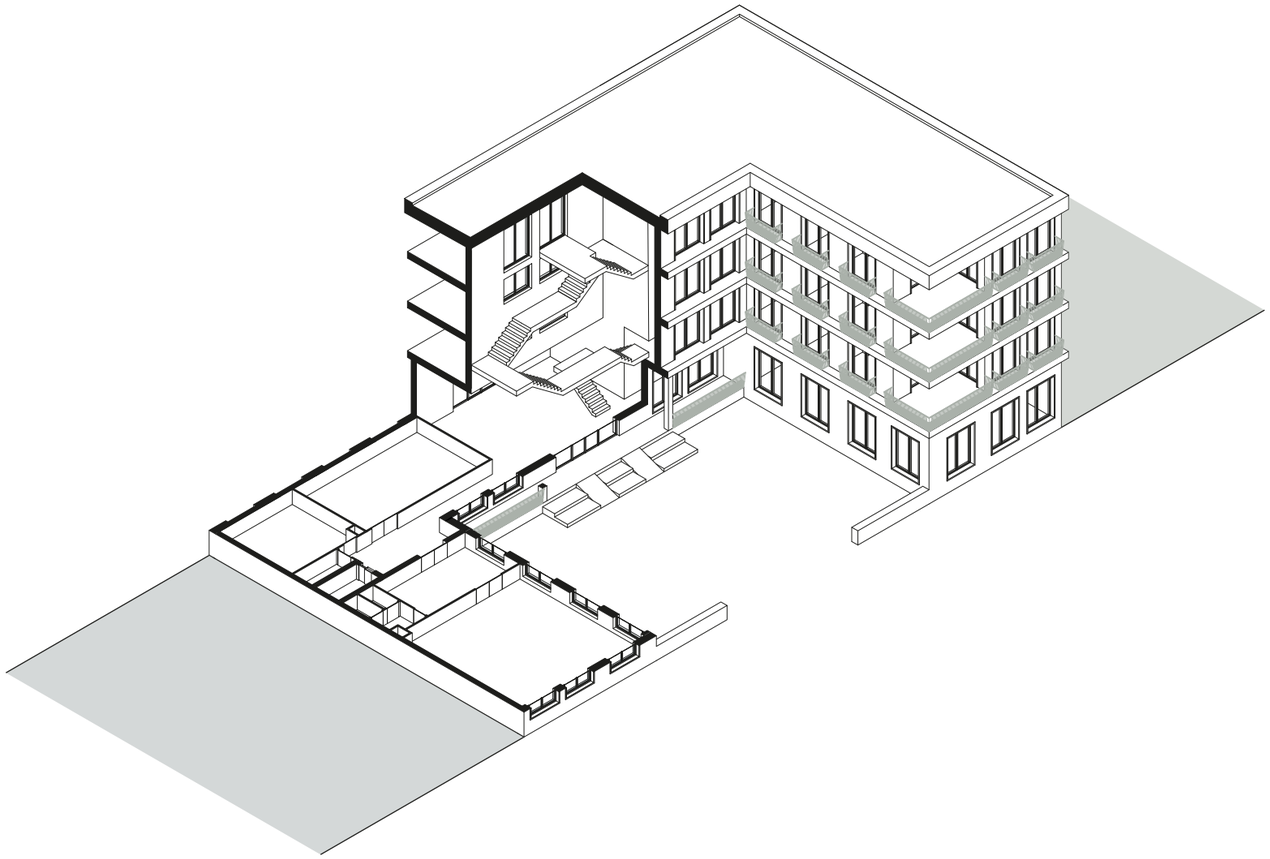

Architectonisch schema © Claudia Fron, Margot Degol

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Claudia Fron, Margot Degol

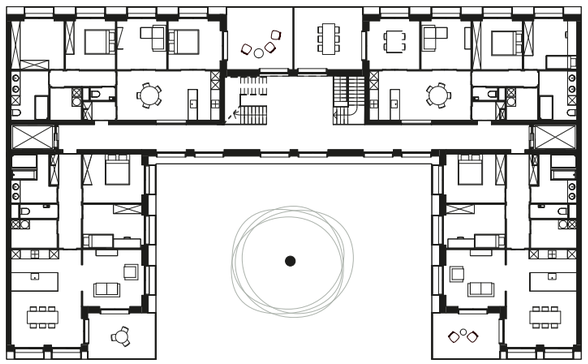

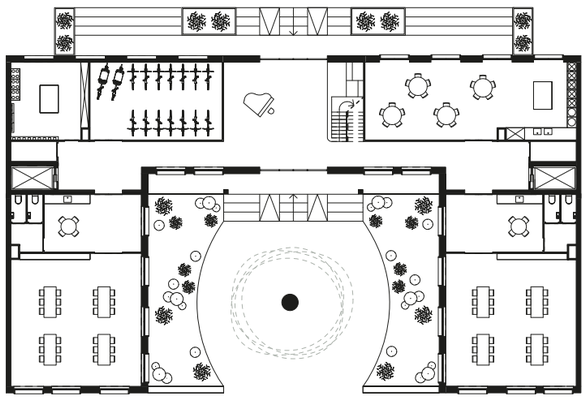

Plattegronden, gevel © Claudia Fron, Margot Degol

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

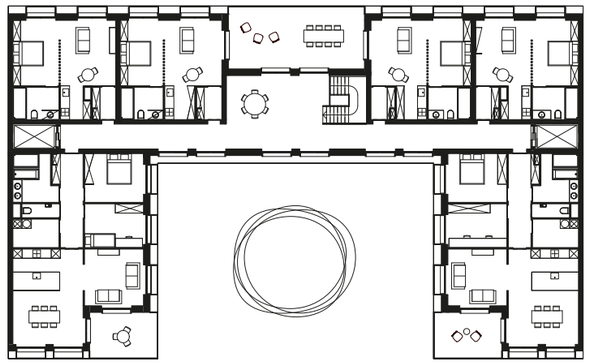

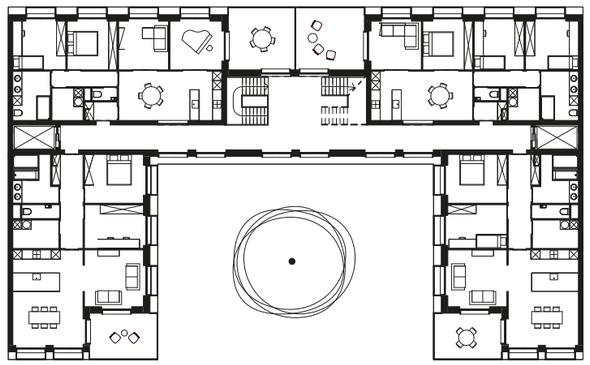

Plattegronden, gevel © Claudia Fron, Margot Degol

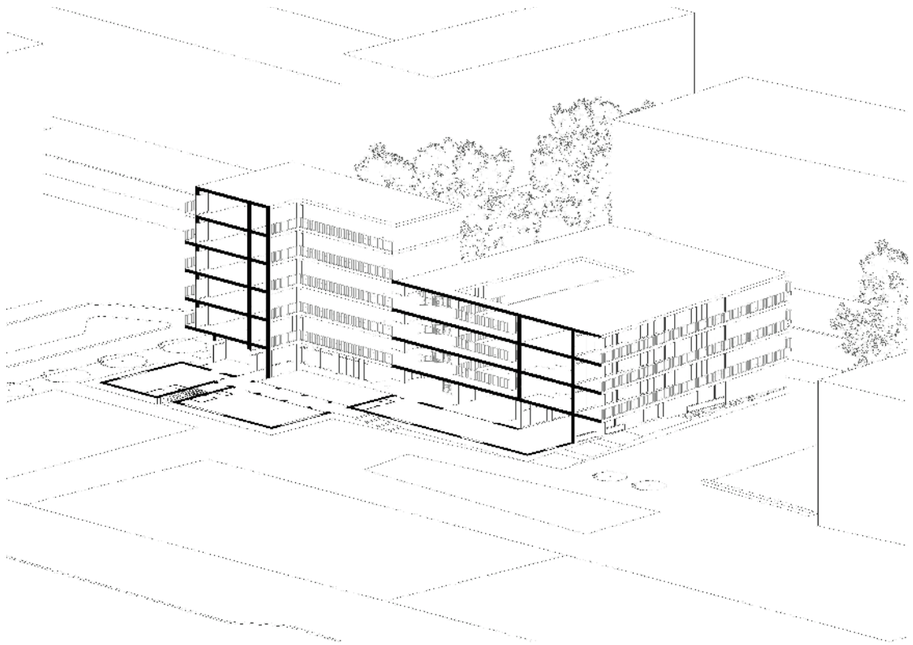

Diagram © Mara Bouwens, Elise Duytschaever

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Mara Bouwens, Elise Duytschaever

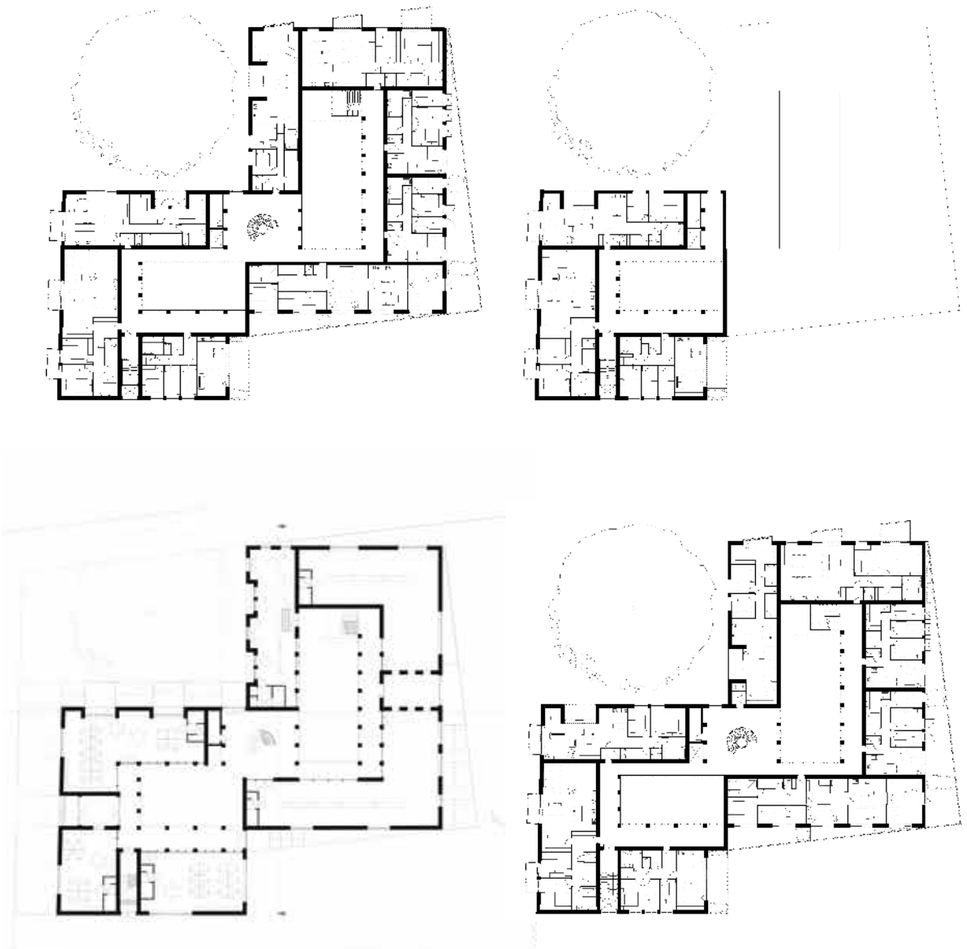

Plattegronden © Mara Bouwens, Elise Duytschaever

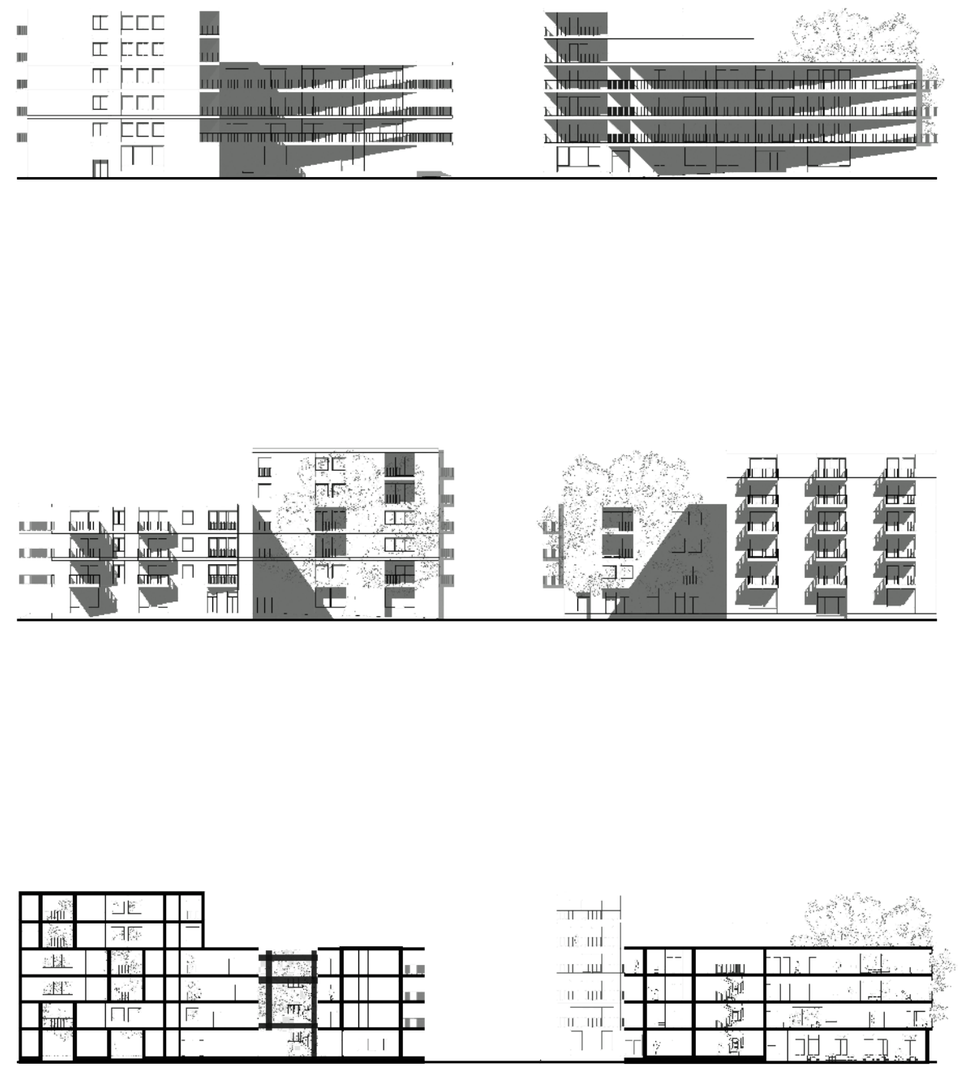

Gevels, doorsneden © Mara Bouwens, Elise Duytschaever

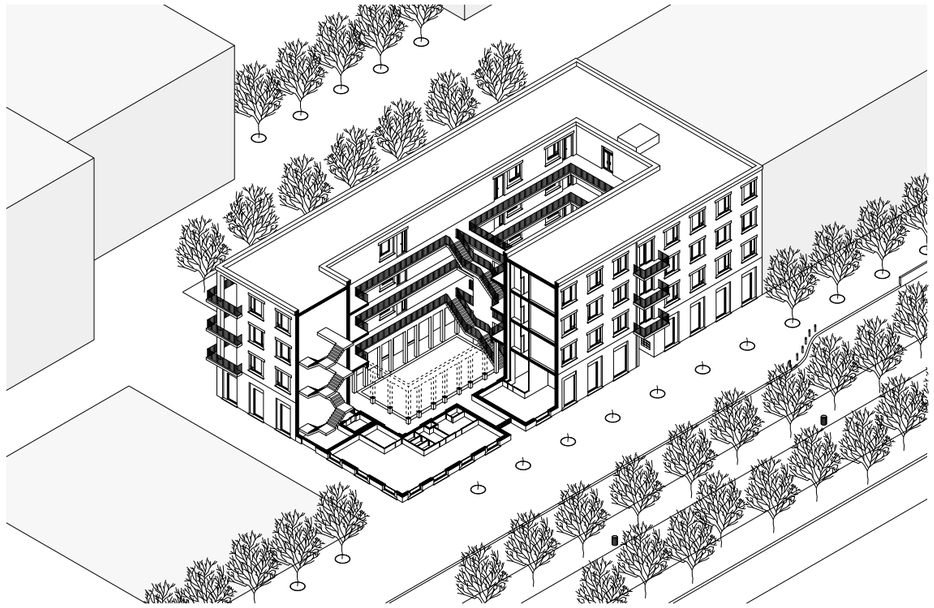

Diagram © Milan Kinnaer, Seppe Lambrechts

Geveltableau © Milan Kinnaer, Seppe Lambrechts

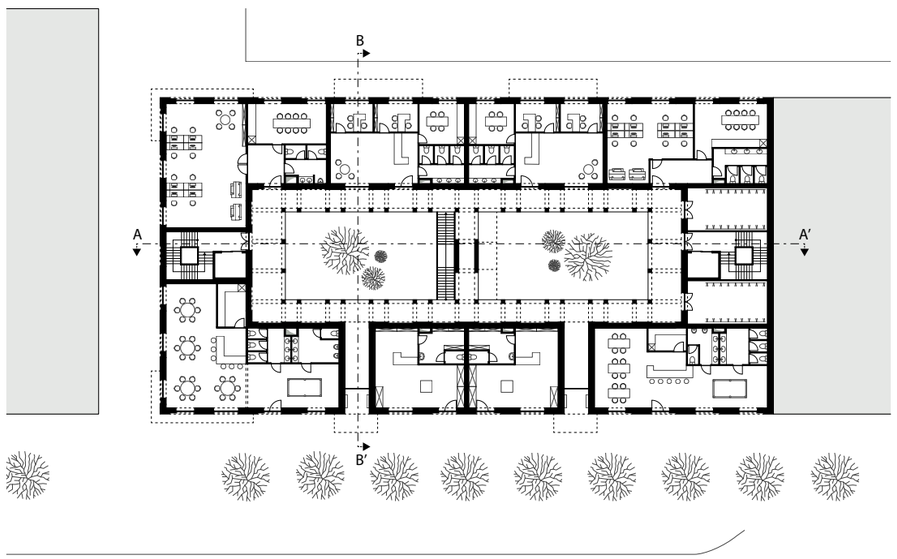

Plattegrond begane grond, gevel © Milan Kinnaer, Seppe Lambrechts

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

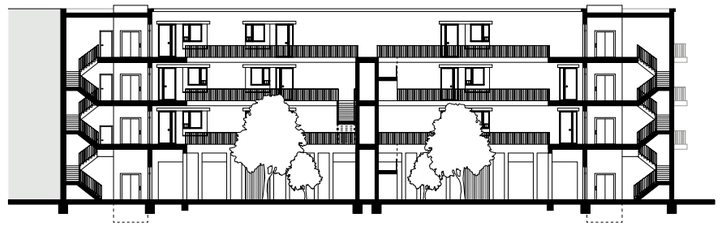

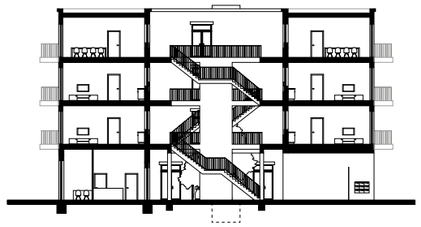

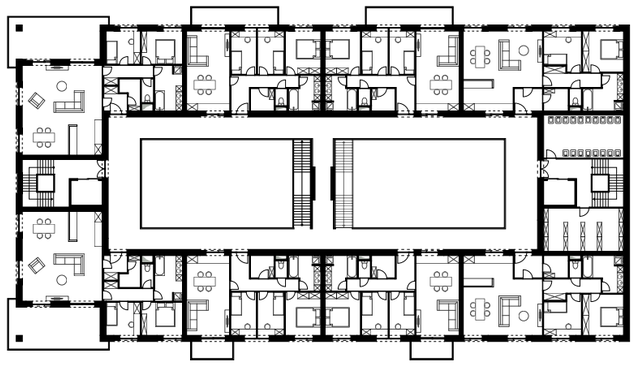

Standaard plattegrond, doorsneden © Milan Kinnaer, Seppe Lambrechts

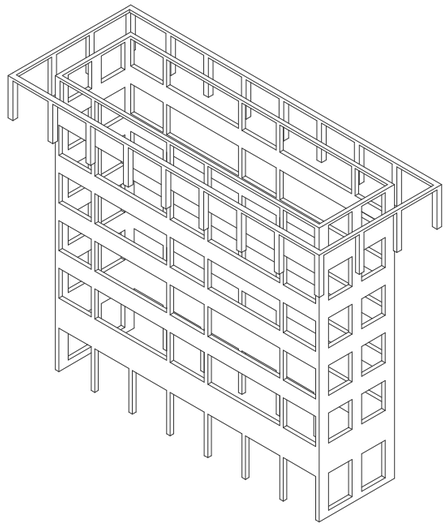

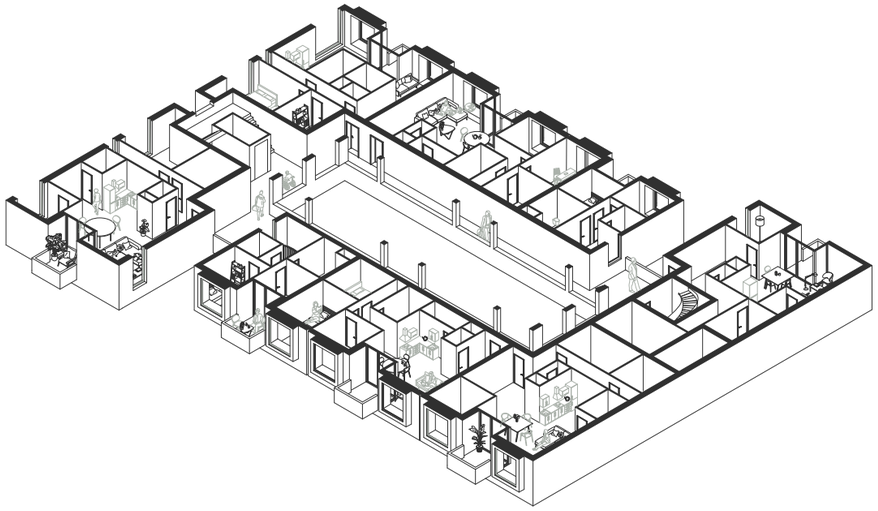

Diagram © Eline Adriaensen, Zehra Degirmenci

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

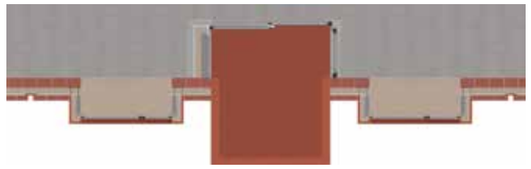

Geveltableau © Eline Adriaensen, Zehra Degirmenci

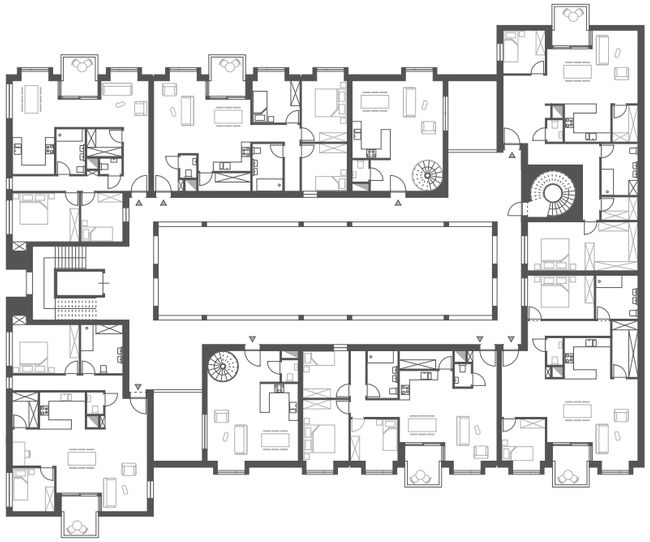

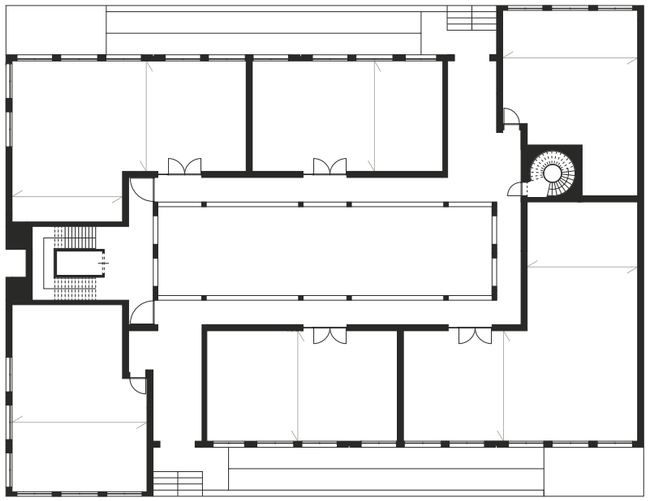

Plattegronden © Eline Adriaensen, Zehra Degirmenci

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

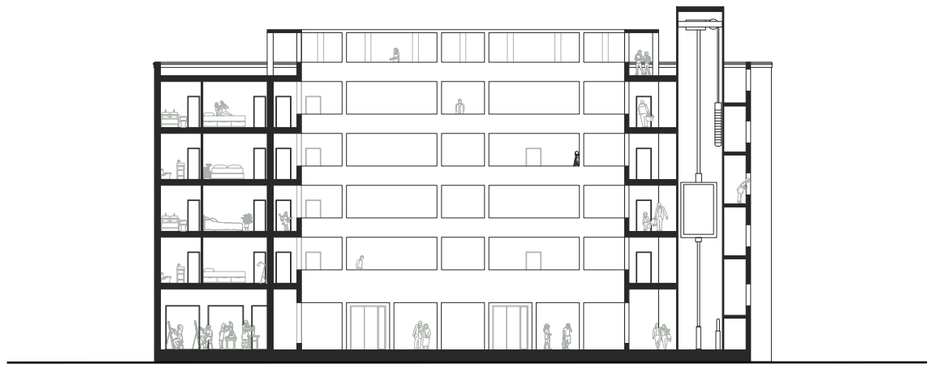

Doorsneden, langsgevel © Eline Adriaensen, Zehra Degirmenci

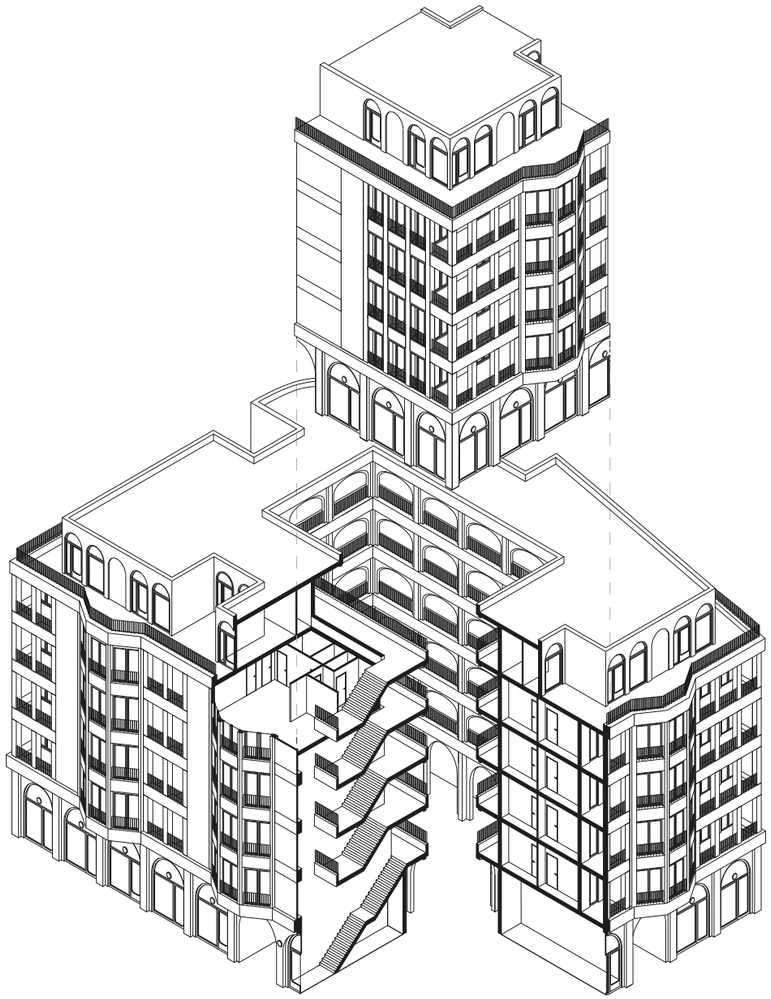

Diagram © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

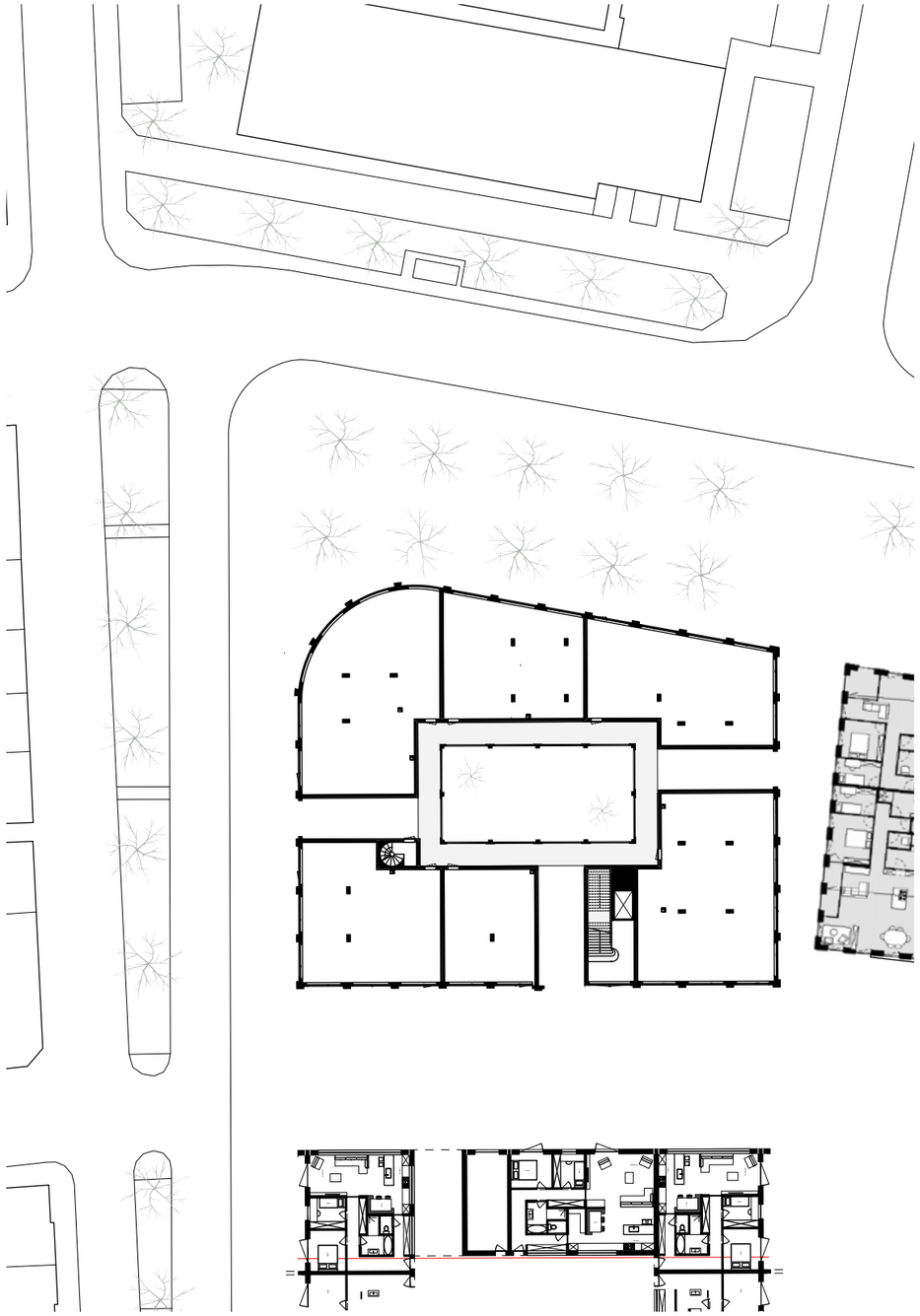

Site © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

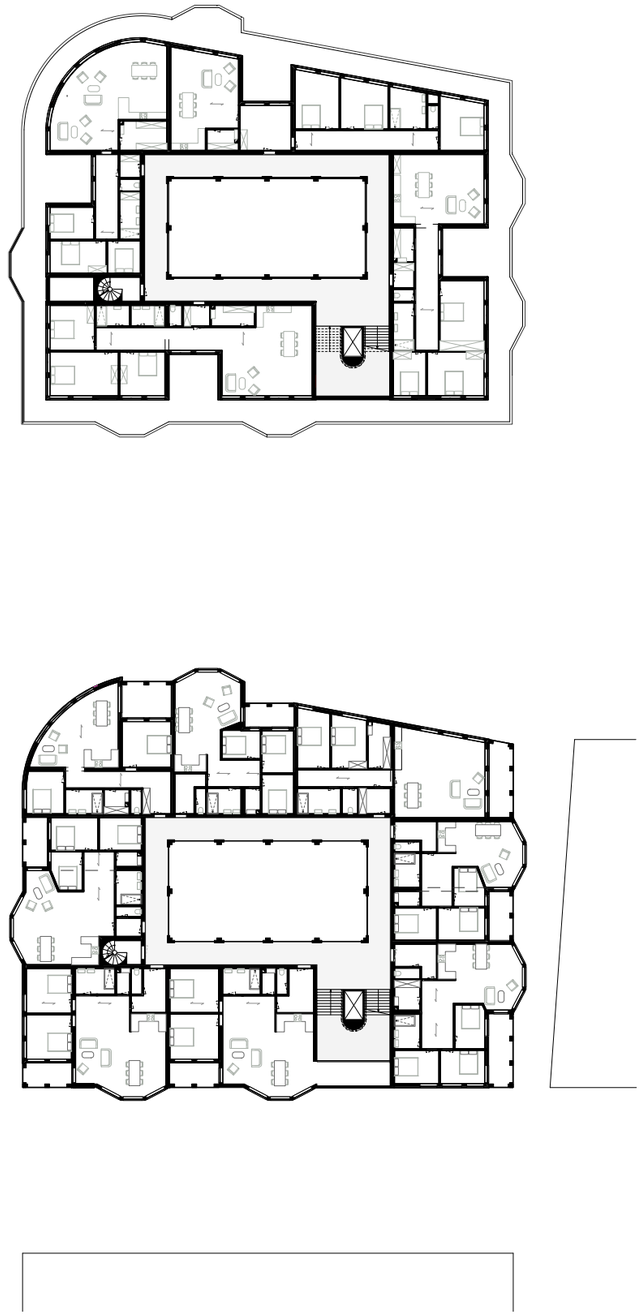

Plattegronden © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

Langsgevel © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

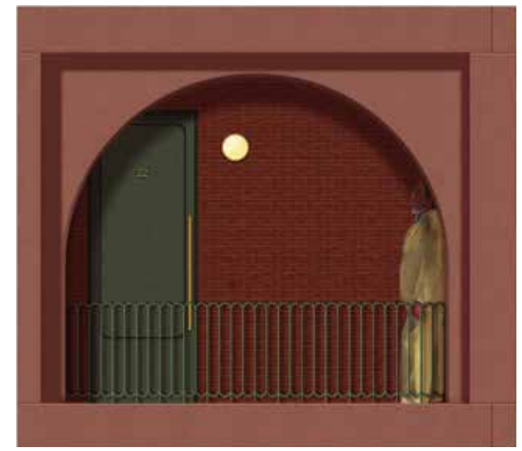

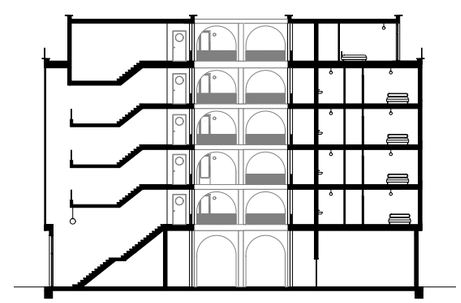

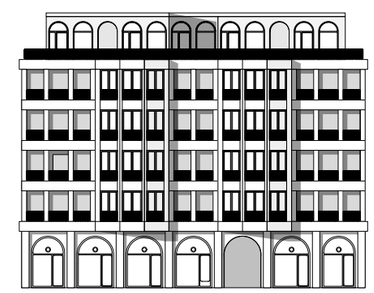

Dwarsgevel, doorsnede © Renée van den Bergh, Els Van Gassen

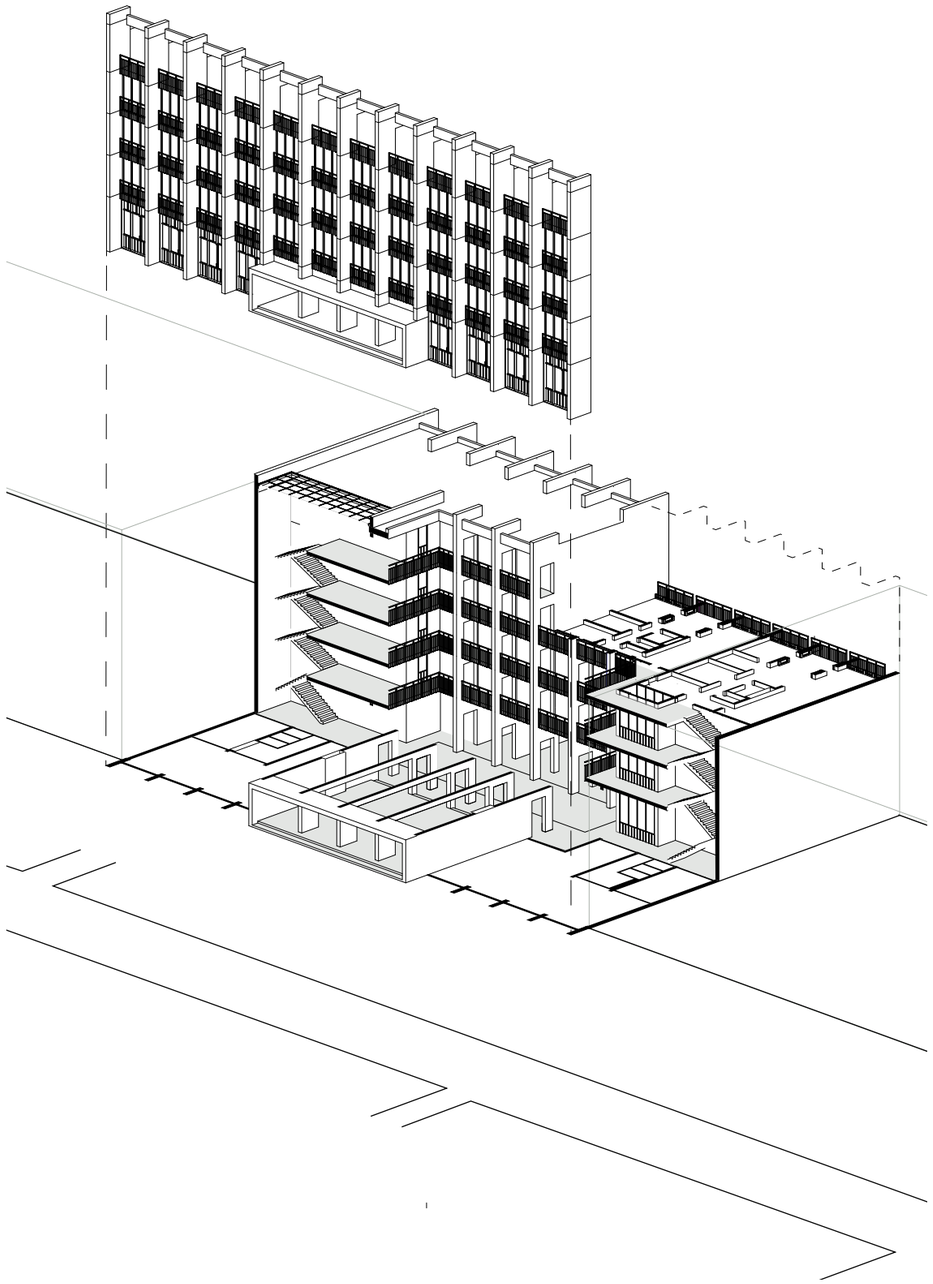

Isometrie © Marie Van Ouytsel, Nora Van Severen

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Marie Van Ouytsel, Nora Van Severen

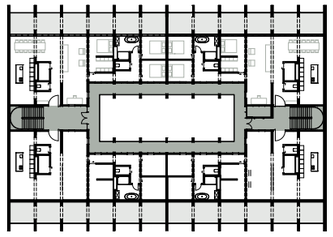

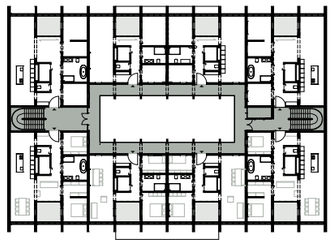

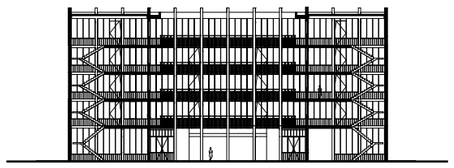

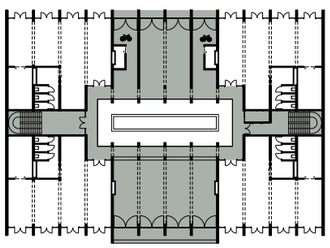

Plattegronden, doorsneden © Marie Van Ouytsel, Nora Van Severen

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

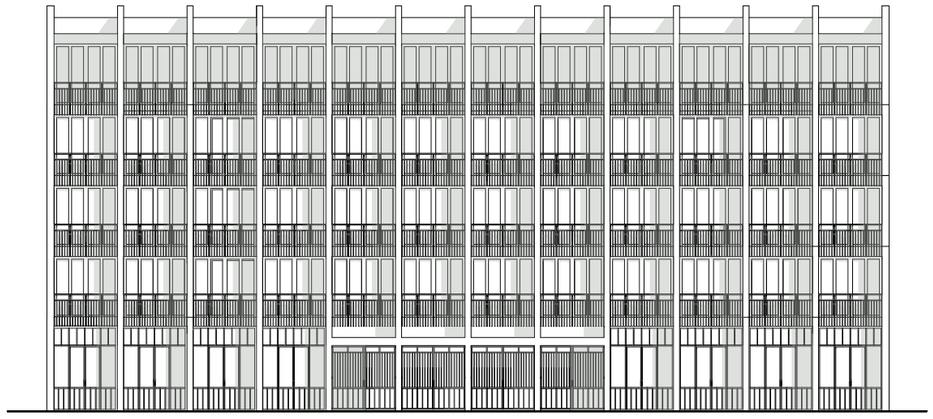

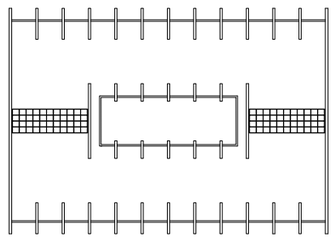

Gevel © Marie Van Ouytsel, Nora Van Severen

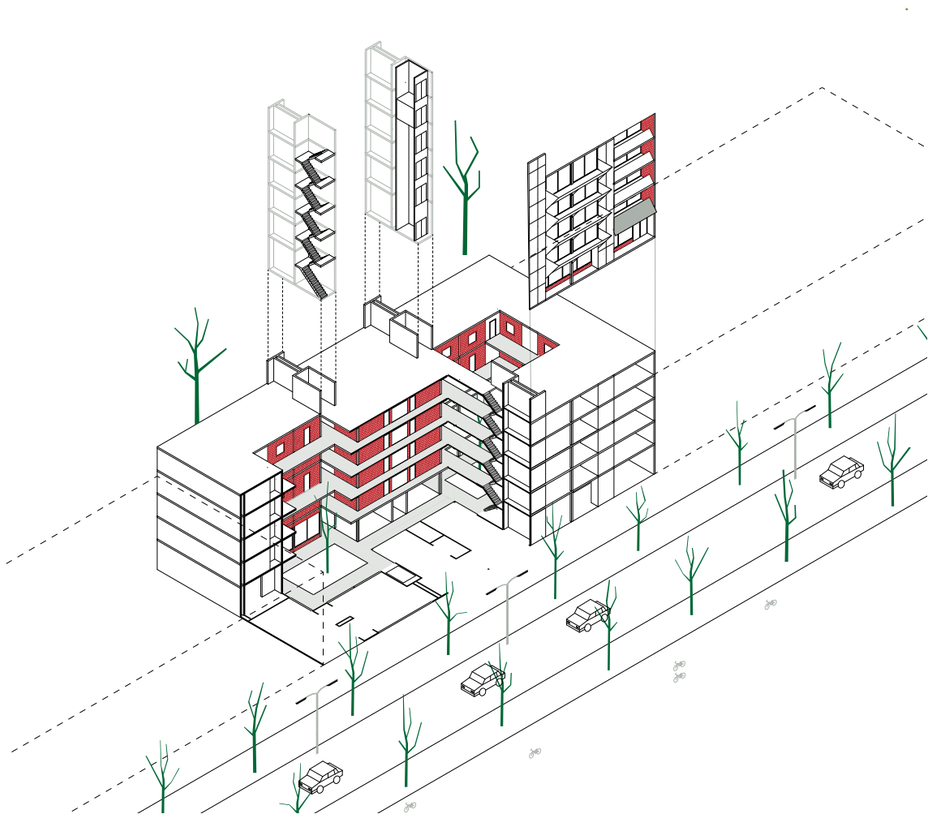

Diagram © Robbe Baert, Juno De Brauwer

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

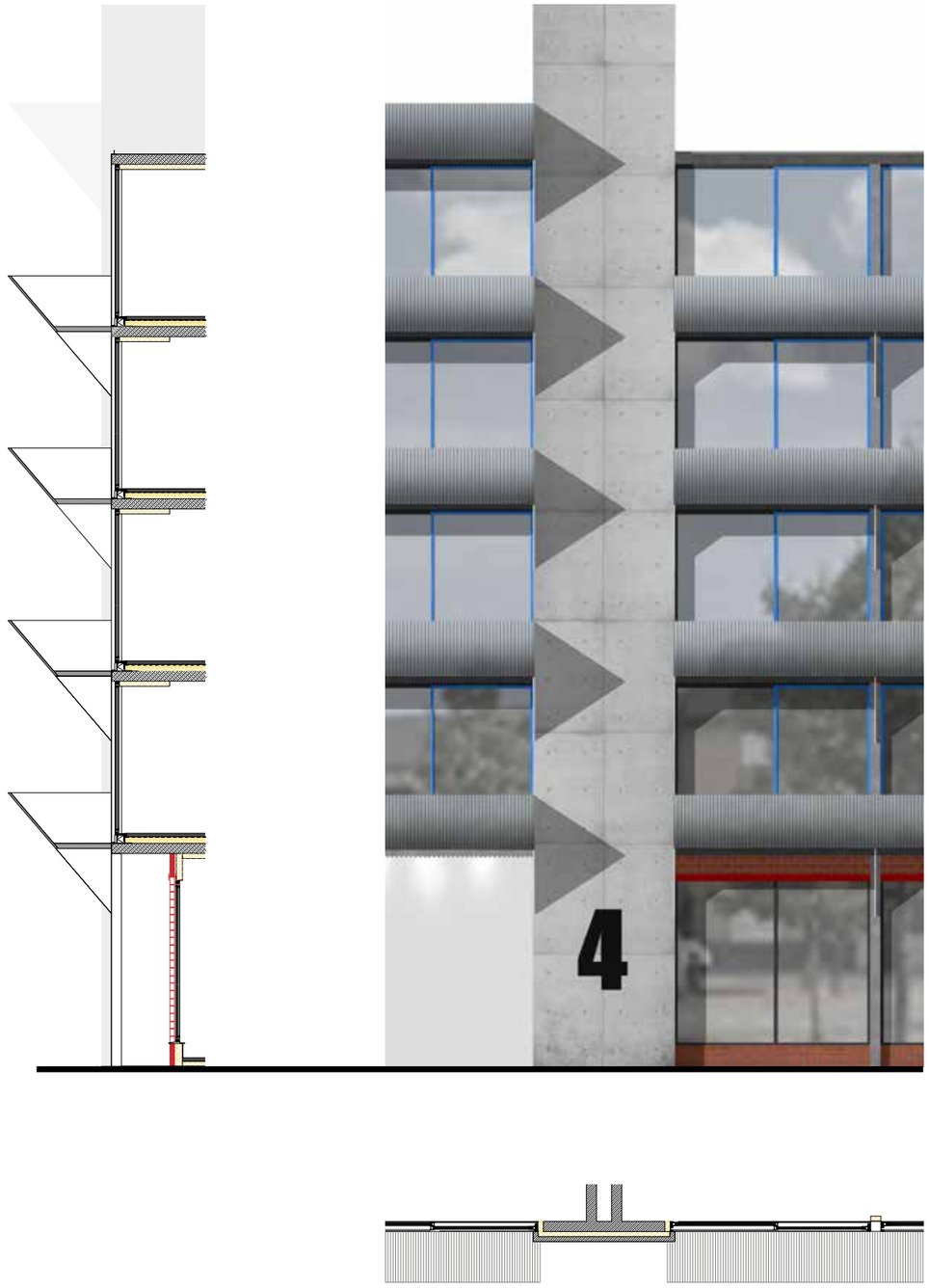

Geveltableau © Robbe Baert, Juno De Brauwer

Gevels © Robbe Baert, Juno De Brauwer

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

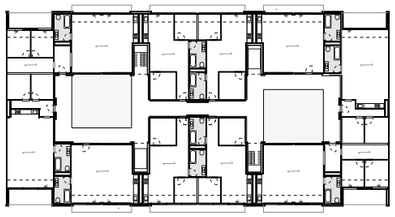

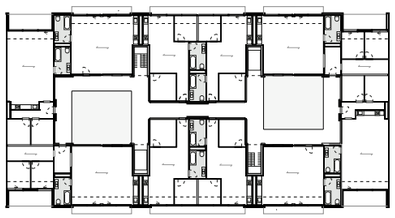

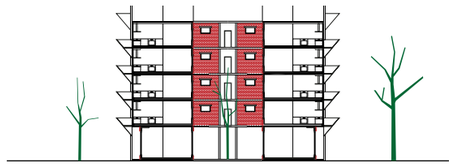

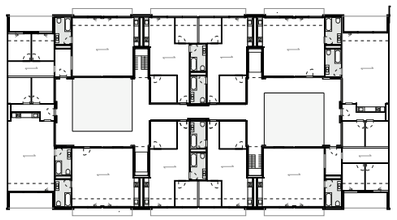

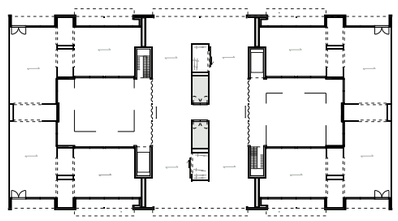

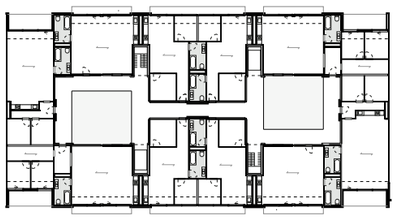

Plattegronden, doorsnede © Robbe Baert, Juno De Brauwer

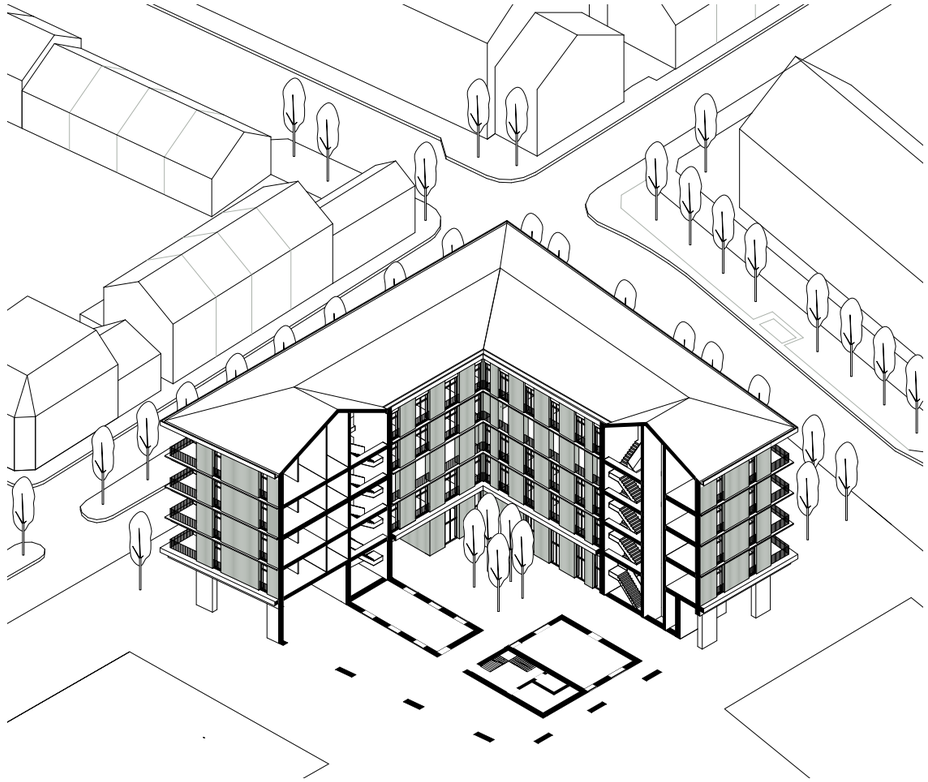

Diagram © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

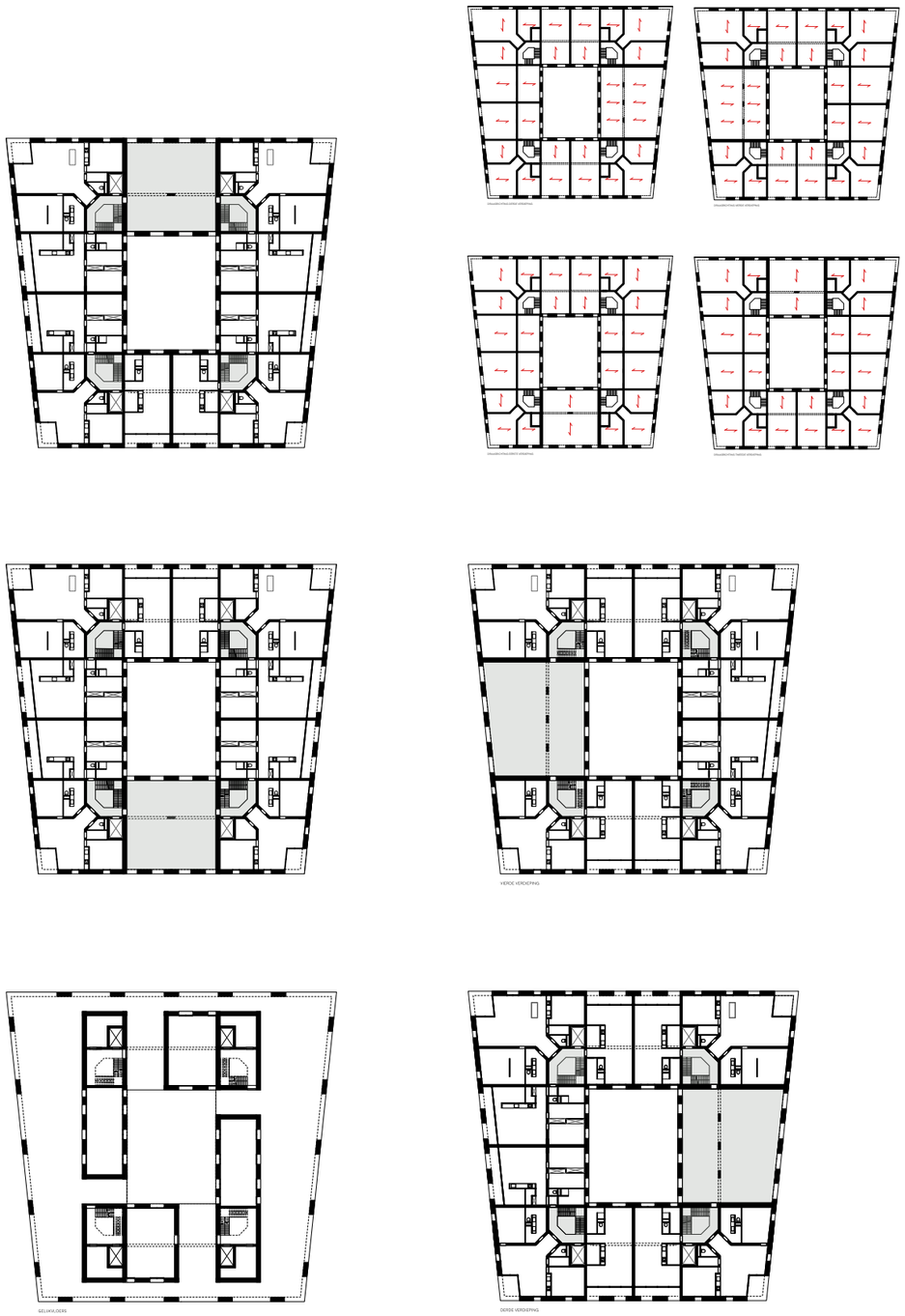

Plattegronden © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

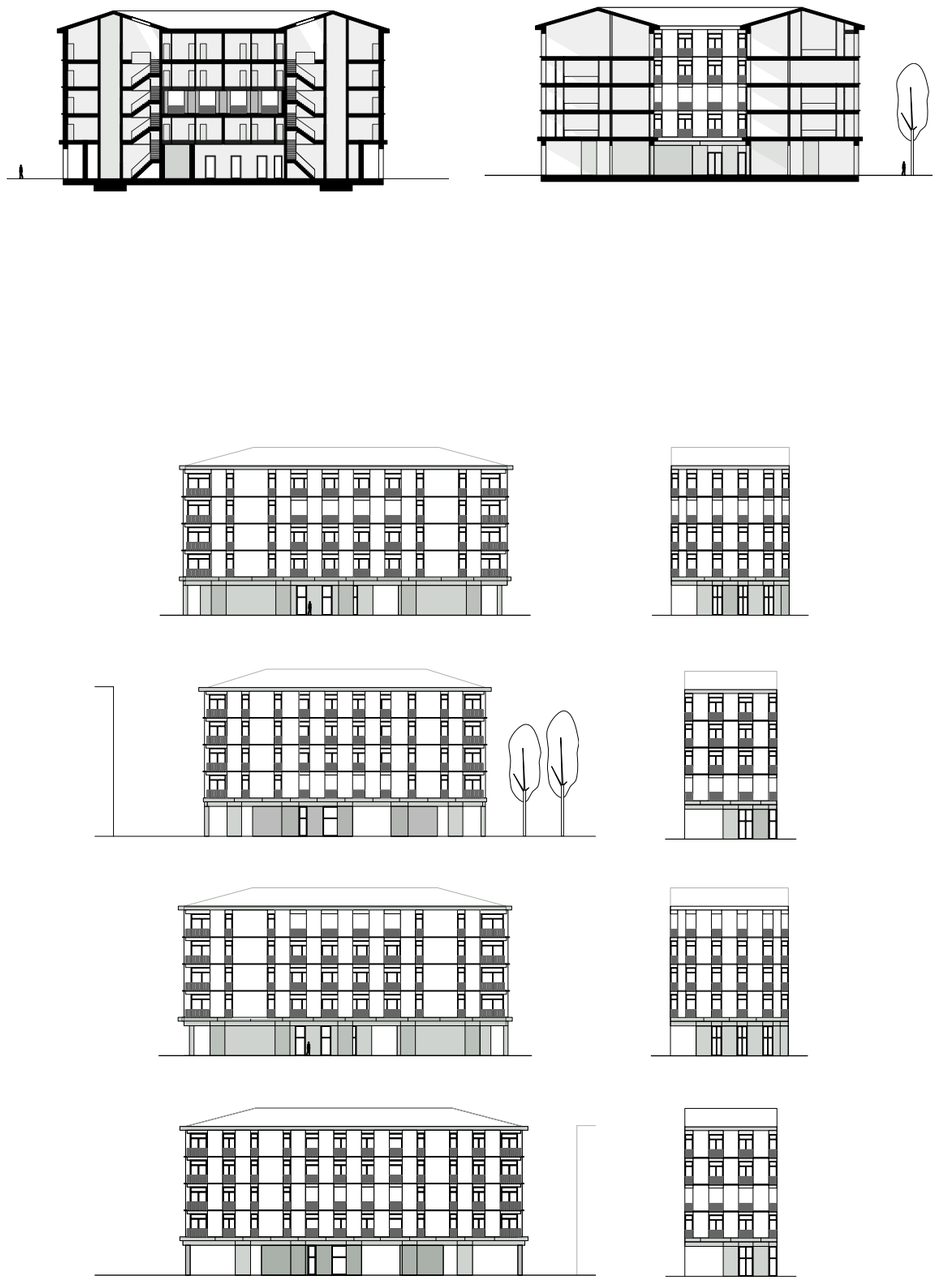

Gevels, doorsneden © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

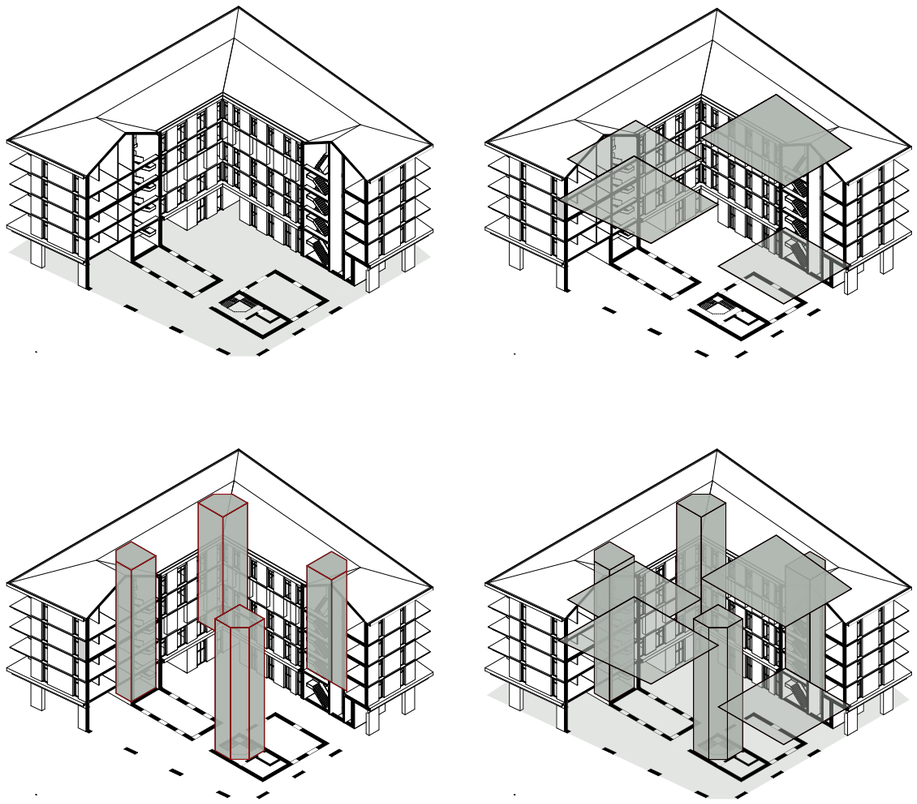

Planopzet © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

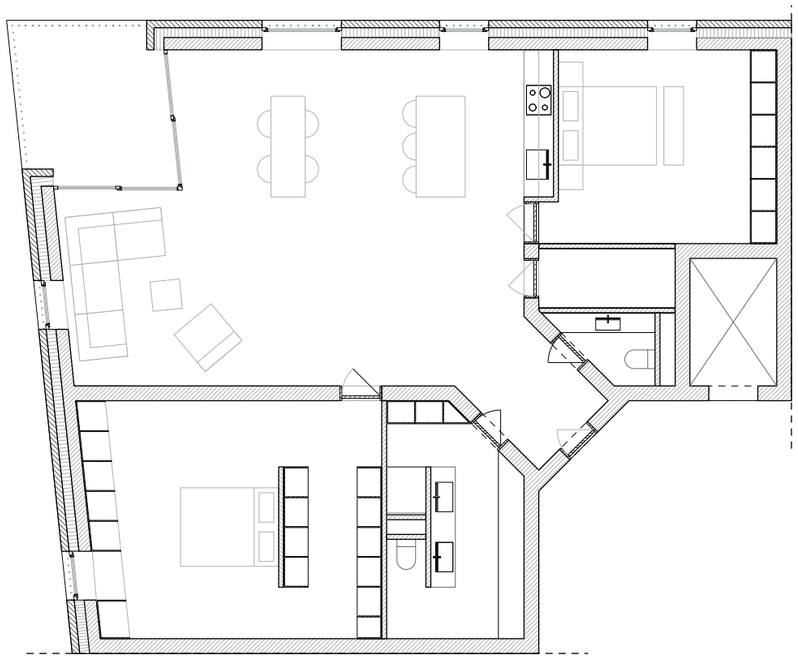

Hoekwoning © Charlotte Vangheel, Brent Van Coppenolle

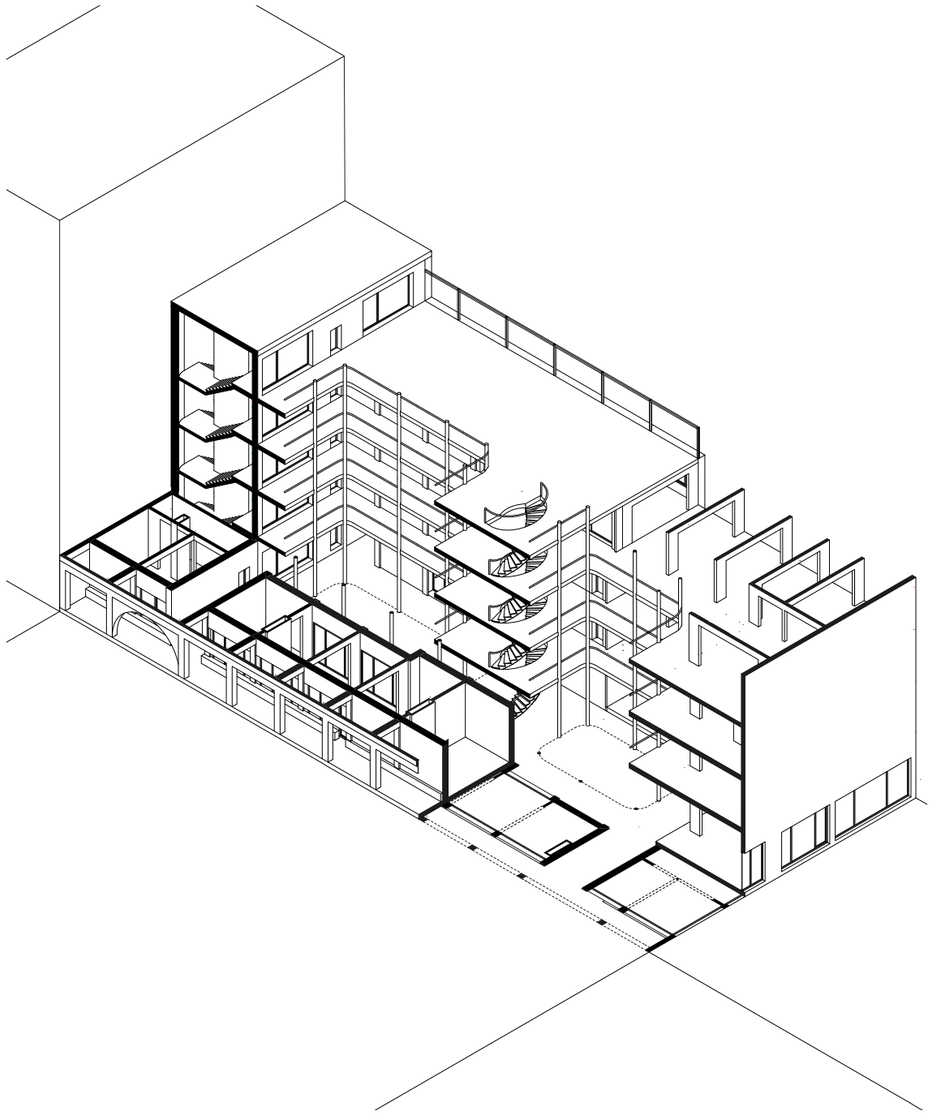

Diagram © Flo Frahm, Axelle Van Nuffelen

Geveltableau © Flo Frahm, Axelle Van Nuffelen

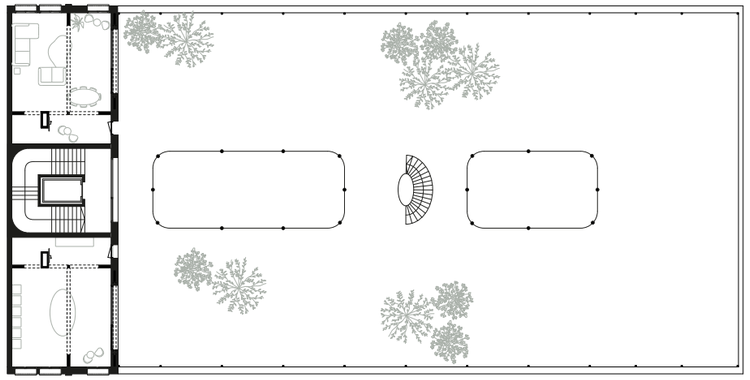

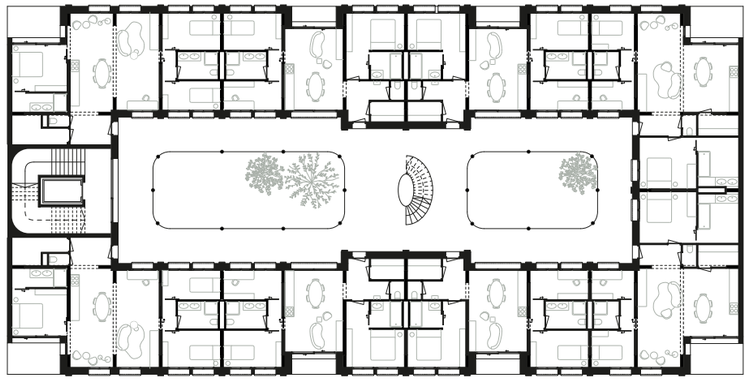

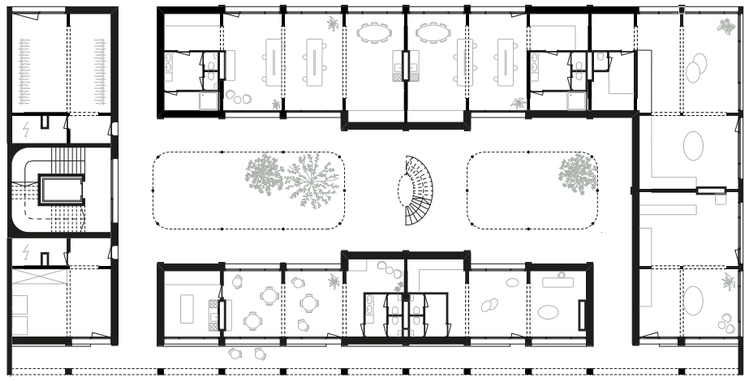

Plattegronden © Flo Frahm, Axelle Van Nuffelen

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Gevels. doorsneden © Flo Frahm, Axelle Van Nuffelen

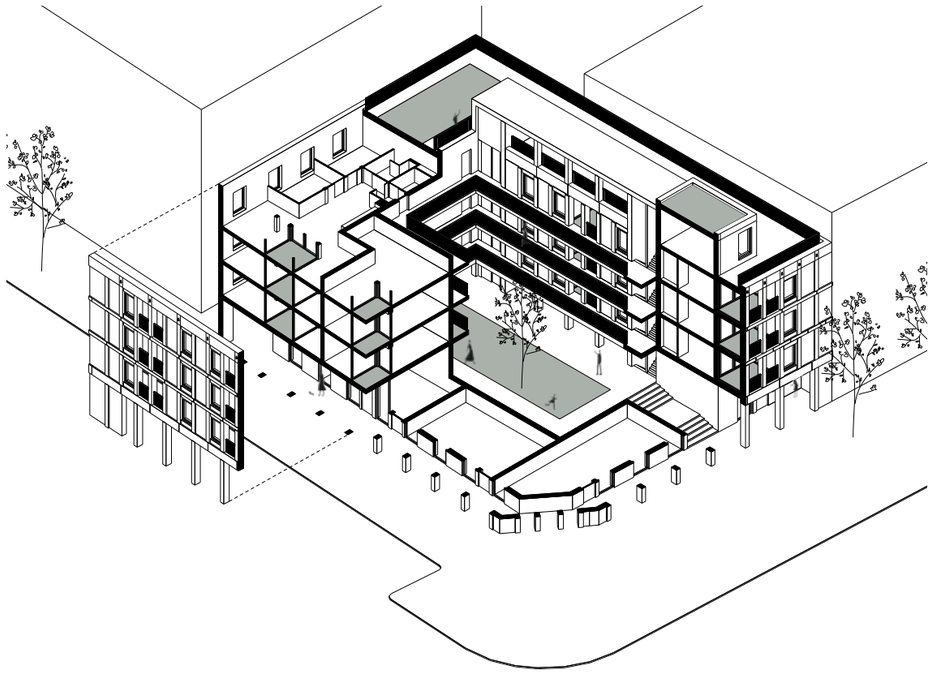

Diagram © Femke Van Opbroeck, Maider Willemse

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Femke Van Opbroeck, Maider Willemse

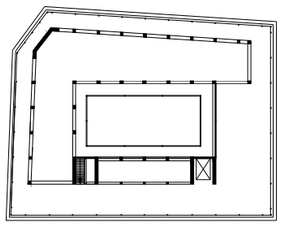

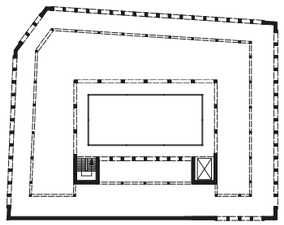

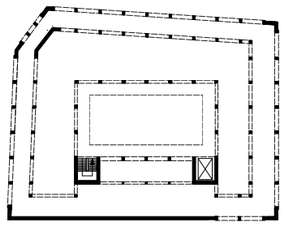

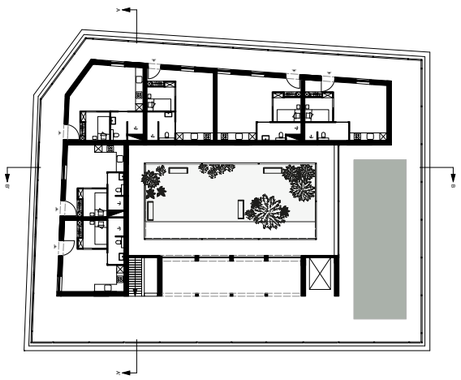

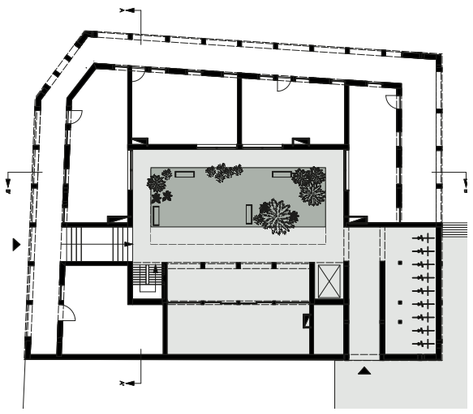

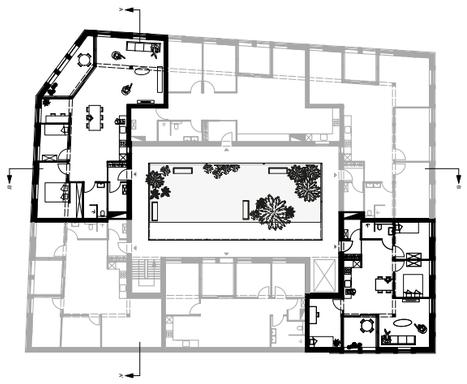

Plattegronden, constructieschema's © Femke Van Opbroeck, Maider Willemse

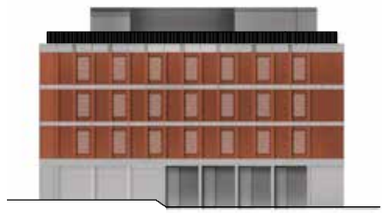

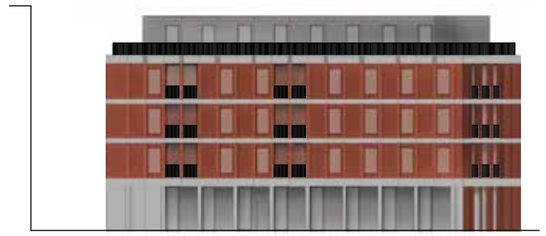

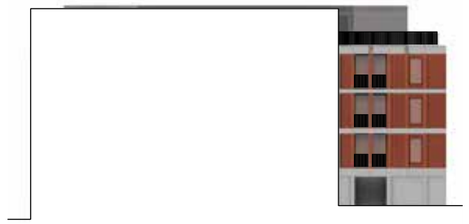

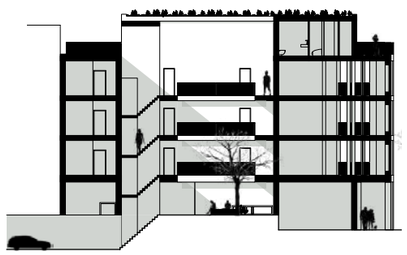

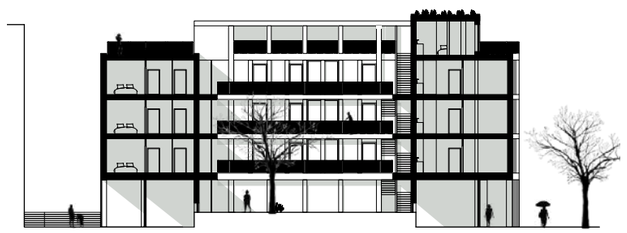

Gevels, doorsneden © Femke Van Opbroeck, Maider Willemse

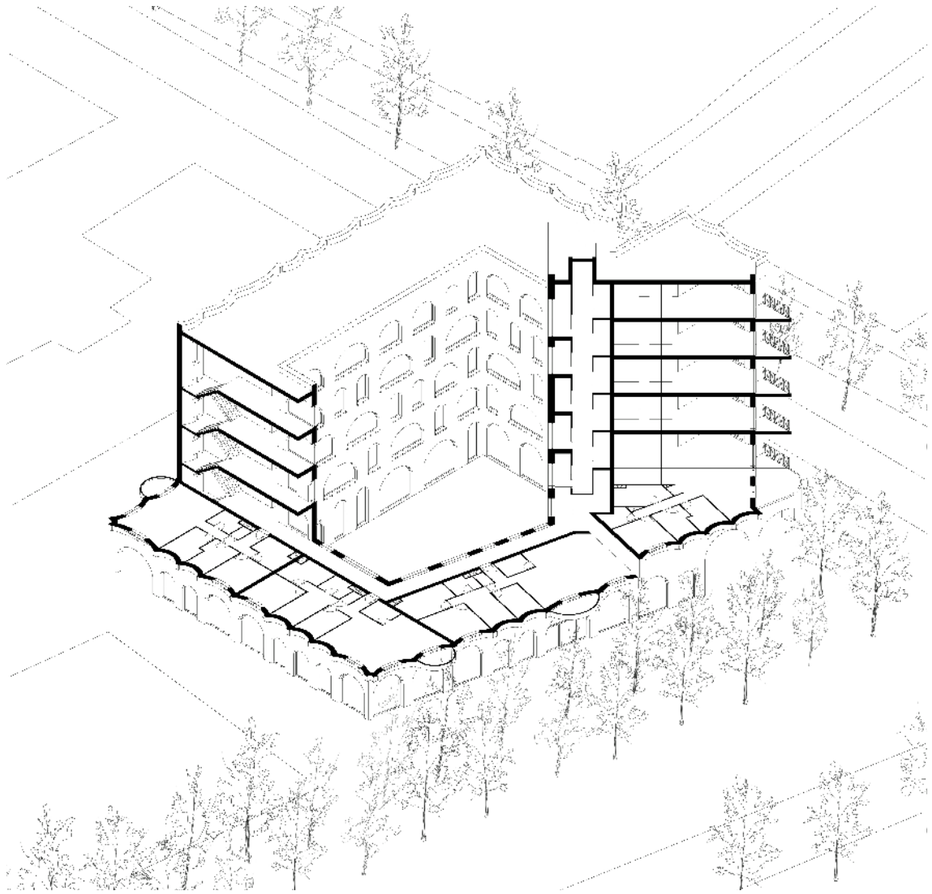

Diagram © Joppe Bellemans, Troy de Schutter

Geveltableau © Joppe Bellemans, Troy de Schutter

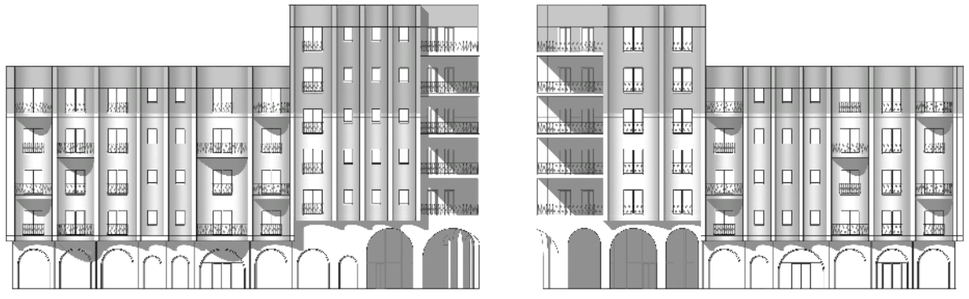

Gevels © Joppe Bellemans, Troy de Schutter

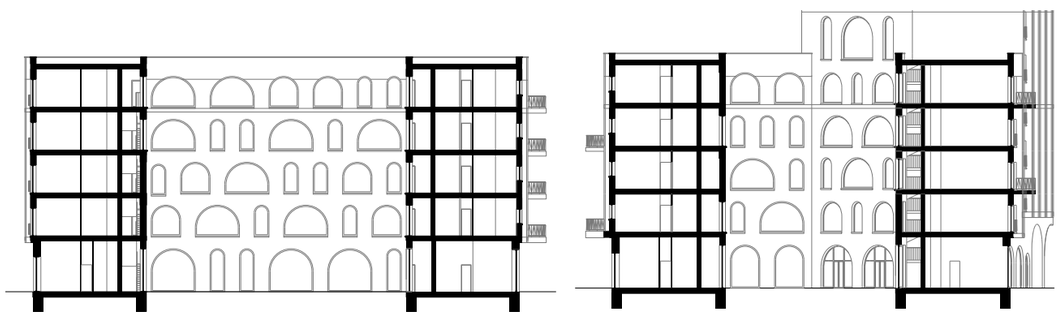

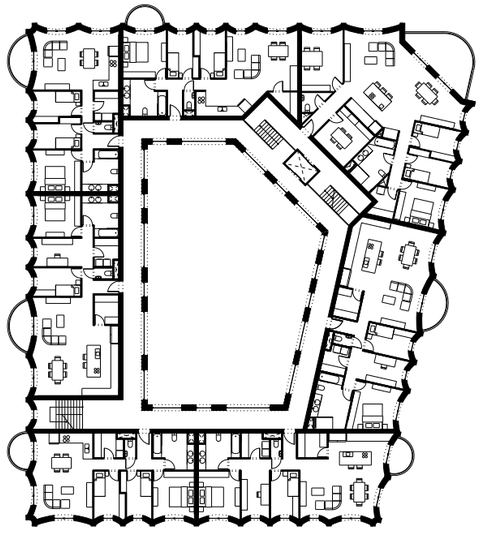

Standaardplattegrond, doorsneden © Joppe Bellemans, Troy de Schutter

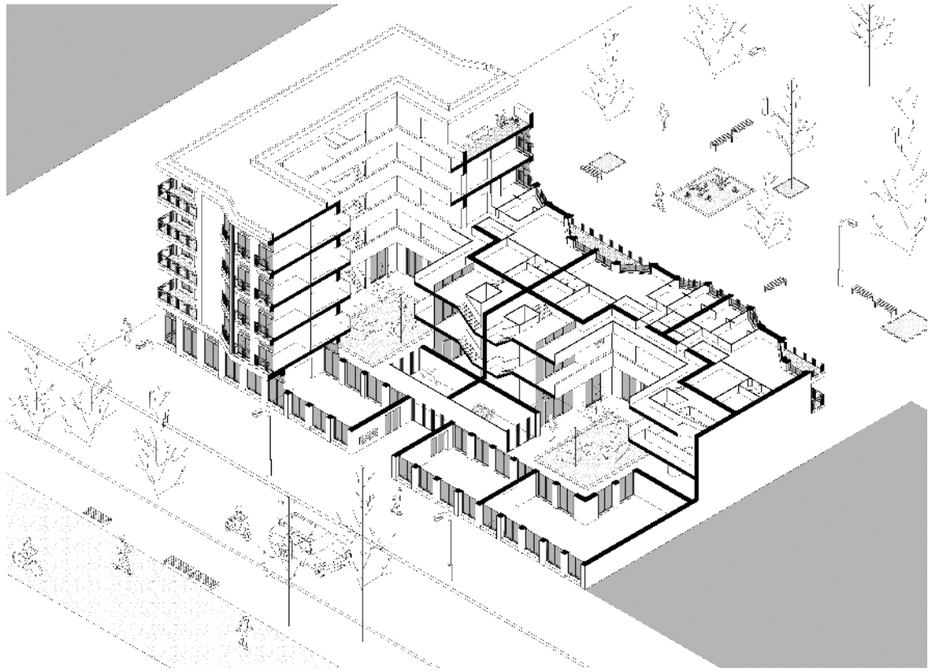

Diagram, morfologische ontwikkeling © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

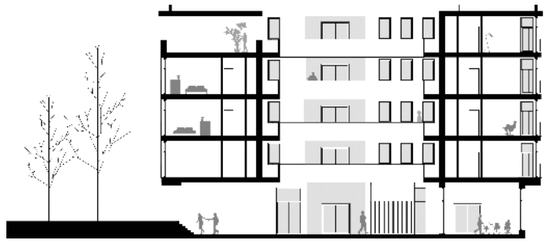

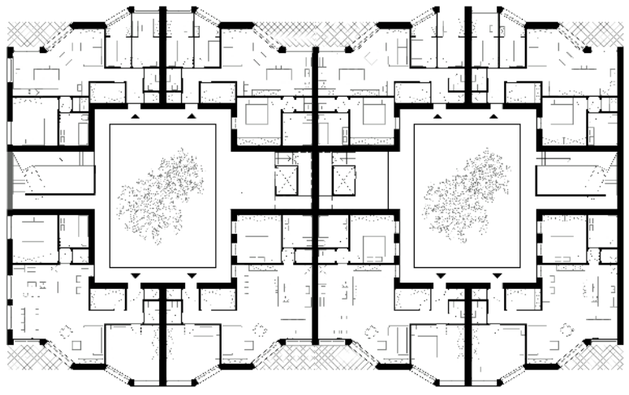

Standaardplattegrond, voorgevel, doorsnede © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Woning © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

Scala aperto © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

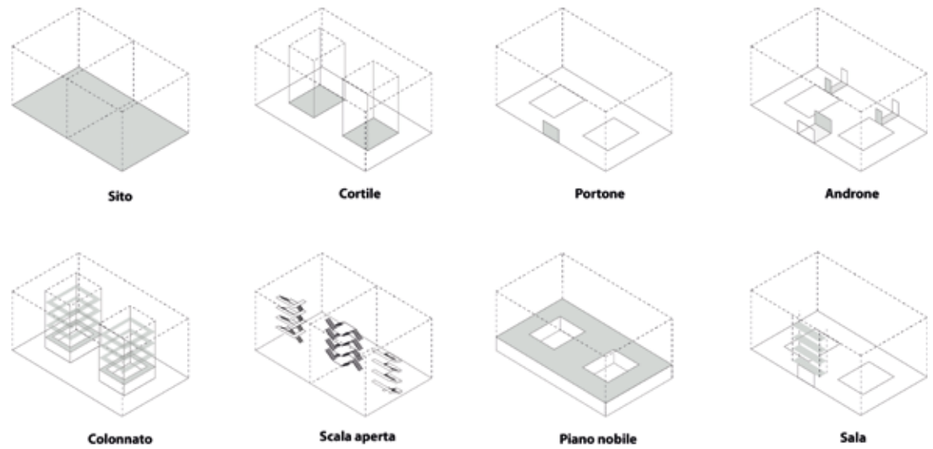

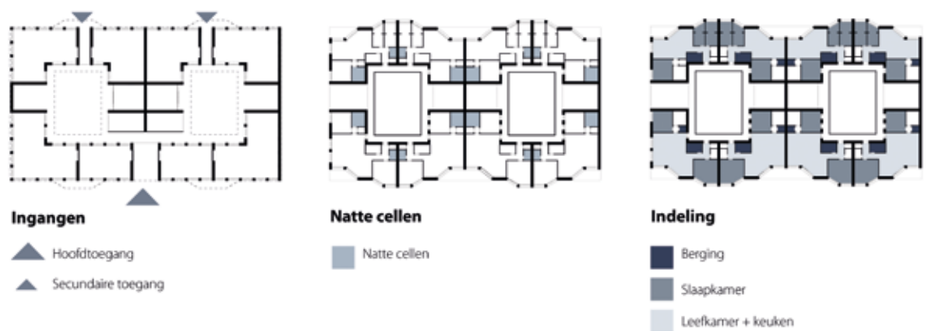

Standaardplattegrond, voorgevel © Heather Emmett, Madelief Bergevoet

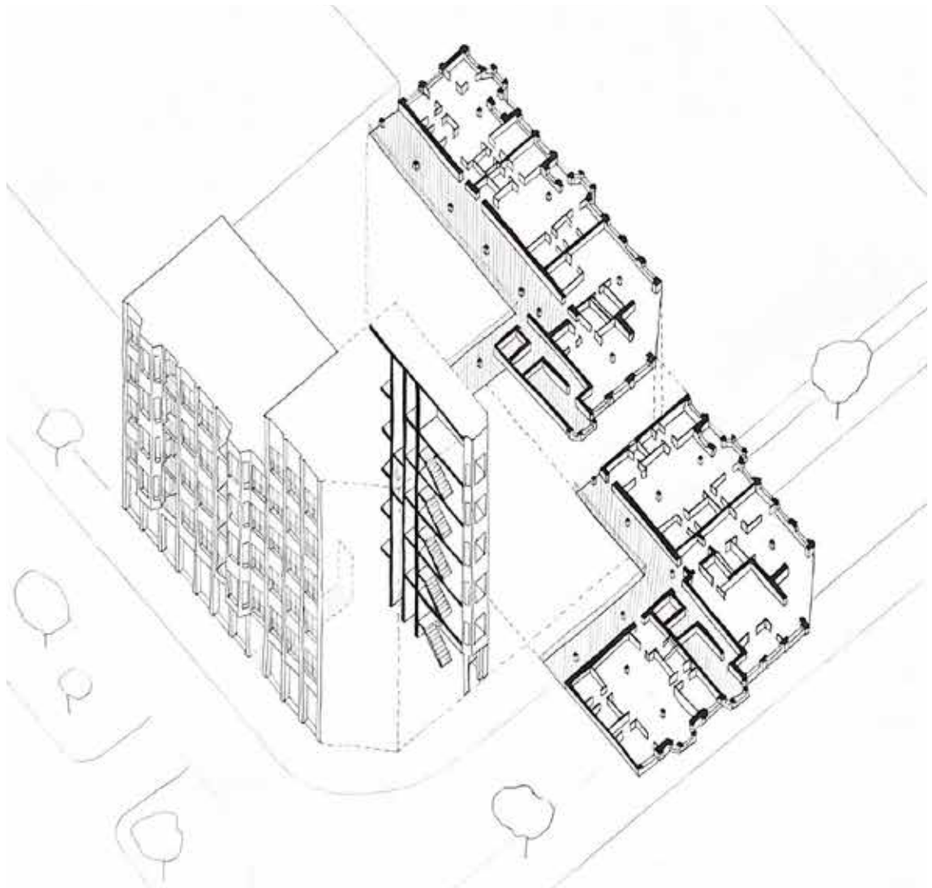

Diagram © Sophie Aldibs, Minna Vanhoolst

Geveltableau © Sophie Aldibs, Minna Vanhoolst

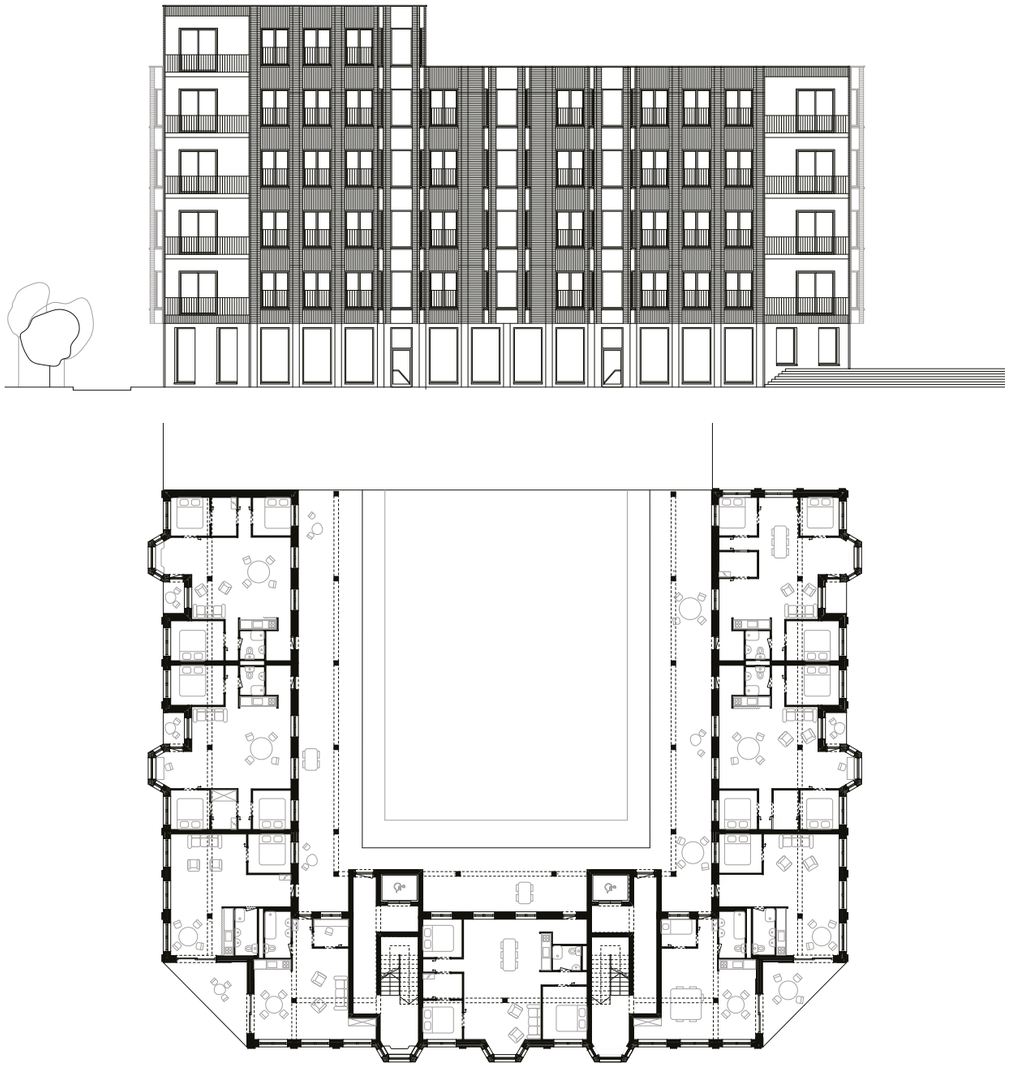

Standaardplattegrond, voorgevel © Sophie Aldibs, Minna Vanhoolst

ARCHITECTUUR EN CONSTRUCTIE JAAR 22 / 23

Geveltableau © Saloua Aalillou, Walid Elazzaoui

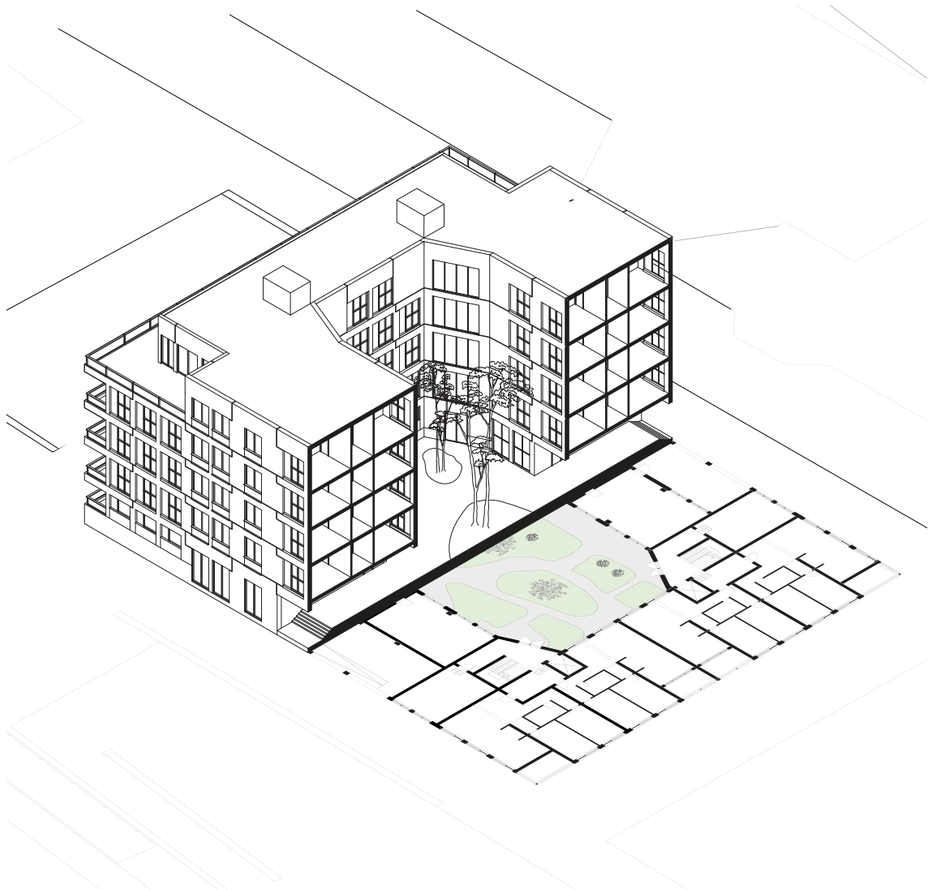

Diagram © Milan Kinnaer, Seppe Lambrechts

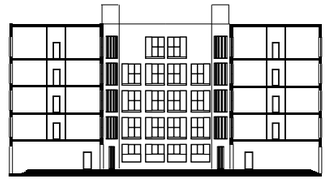

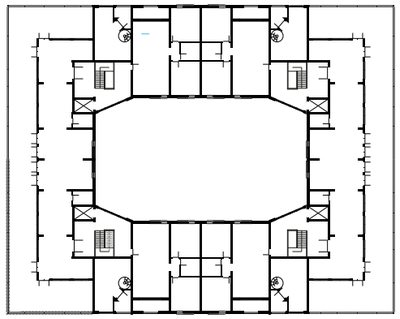

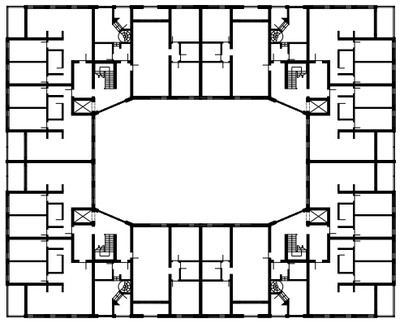

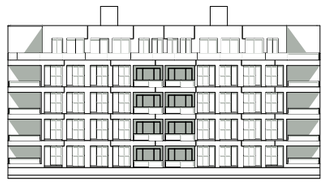

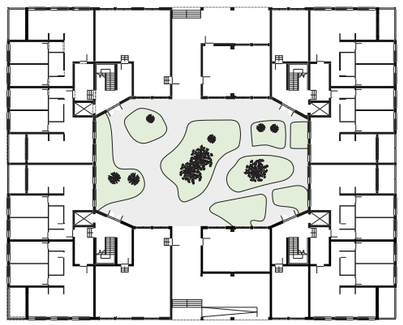

Plattegronden, gevels, doorsnede © Saloua Aalillou, Walid Elazzaoui

SICUT EXPERTUS SUM [1]

Architectuur en Constructie., Het Palazzo als model voor woningbouw
U-Antwerpen Architectuur jaar 22-23

Fred Humblé [2]

Het ontwerpgedeelte van de studio Architectuur en Constructie 22-23 betrof een locatie in het project *De Groene Loper* in Maastricht. Hans van der Heijden vroeg mij of ik ter plaatste aan de Antwerpse studenten uitleg wilde geven over dit stedebouwkundig plan waar ik als supervisor bij betrokken ben. Onverwacht vroeg hij of ik ook een groep van 20 studenten wilde begeleiden in de ontwerpoefening die het tweede deel van het project vormt. Of beter gezegd: het ontwerpend onderzoek dat voortbouwt op de casus van het eerste deel, waarin de laat 16e en vroeg 17e-eeuwse renaissancepalazzi aan de Strada Nuova te Genua onderzocht zijn, aan de hand van 35 tekeningen van Pieter Paul Rubens uit 1622 en de toestand van nu.[3] Deze mogelijkheid om mijn Euregionale onderwijslijn tijdelijk vanuit Aken door te trekken naar Antwerpen heb ik graag aanvaard.

In de opgave *Het Palazzo als model voor de woningbouw* wordt het gebouwtype van het palazzo beschreven als: ‘Een stabiel en vanzelfsprekend type dat bijdraagt aan de Italiaanse stad en duurzaam binnen de architectonische discipline verankerd is’. Je zou het een universeel basistype binnen de Europese architectuur kunnen noemen. Ook buiten Italië heeft deze gebouwopzet in latere perioden een rijke typologische ontwikkeling doorgemaakt, maar met name voor representatieve bestemmingen. In de studieopgave werd de vraag gesteld of dit beproefde gebouwtype een zinvolle bijdrage zou kunnen leveren aan de ontwikkeling van hedendaagse woonvormen in een actuele stedelijke context. Voor de studenten was het tegelijkertijd een introductie in de typologische benadering van de architectuur en stedenbouw. Dat is een onvermijdelijk onderwerp in iedere architectuuropleiding en heel geschikt voor het 5e semester in een bacheloropleiding architectuur.

Alle aspecten die inwerken op het ontwerp komen op de relatief jonge studenten nog als hypercomplex over en voor hun gevoel zeker niet in een logische volgorde. Een focus, in dit geval op het Palazzo-type, voor zowel het onderzoek als voor de ontwerpoefening trekt een duidelijk kader rond de opgave, hetgeen in deze studiefase beslist noodzakelijk is. De plaats van de Strada Nuovo in de geschiedenis van de Renaissance werd in de studiolezingen uitgelegd, maar stond niet centraal. Het onderwerp werd vooralsnog even gefixeerd in de tijd ter wille van de concentratie op het ruimtelijke gegeven en

Excursie Maastricht, Fred Humblé voor de studiesite

het onderzoeken ervan in tekeningen. Deze omgang met de ruimtelijke substantie uit de geschiedenis is mijns inziens de beste manier om de belangstelling voor het verleden als inspiratiebron voor het ontwerpen in het heden aan te wakkeren.

De architectuur en de constructie daarvan werden in deze opgave als gelijkwaardige thema's behandeld, naast de andere thematische aspecten die bij het ontwerpen van woongebouwen relevant zijn. Niet enkel het dragen en gedragen worden moets tot een oplossing gebracht worden, het karakter van het gebouw zal er eveneens door geïnspireerd worden. De te kiezen constructie lag in het verlengde van de gekozen woningtypologie en was veelal ruimtevormend. Er kwam een vleug installatietechniek bij in de vorm van boven elkaar liggende leidingschachten en meterkasten. Het geometrische schema, waarin de plattegrond en het gevelritme gereguleerd worden, kwam eruit voort en was als zodanig een zeer belangrijk leermoment in deze studiefase.

Daarbij wordt een nieuw fenomeen geïntroduceerd: de decoraties, die van dichtbij en van veraf anders waargenomen worden, alsmede het uitdrukken van een natuurgetrouw getekende materialisering. De strikte ontkoppeling van draagconstructie en buitenhuid, waar we in onze tijd uit energetisch oogpunt niet aan kunnen ontkomen, was voor veel studenten een eyeopener en een sleutel waarmee ze de hedendaagse

Excursie Maastricht, studenten bij de maquette van de studiesite op het projectbureau Groene Loper

mogelijkheden voor de tektoniek van het gevelontwerp verder gingen ontdekken. Het tektoniekbegrip kreeg een noodzakelijke uitleg in de studiolezingen. De constructie in samenhang met de ruimtelijke structuur is de les van dit moment, voor het constructieve ontwerpen van grotere overspanningen moet je dit eerst onder de knie hebben.

De analogie en het 'beeldrijm' van de oude palazzi in Genua en de nieuwe ontwerpen in Maastricht kunnen niet gemaakt worden zonder dat eerst een gereedschapskist gevuld wordt met begrippen uit de casus. Zoals: De opeenstapeling van bouwordes, altijd met een begin, een midden en een einde. De nevenstelling van kamers in een enfilade van ruimten zonder verbindende gangruimten. De complexe doorsnedes waarin de hoogten van de binnenruimten niet automatisch gelijkgetrokken worden door horizontale vloervelden, waarin iedere ruimte een proportioneel passende hoogte krijgt en wordt afgedekt met een eigen hemelgewelf. De binnenruimte is niet altijd gelijk aan de buitenomhulling, daartussen bevindt zich de verloren ruimte het poché genaamd.

Niet-alledaagse ruimtetyperingen komen aan de orde: atrium, loggia, androne, portone en sala. Zo komen ook architectonische elementen als basement, pilaster, kapiteel en kroonlijst aan de orde, alles in een alomvattende proportionele samenhang van deel en geheel en dan ook nog een alom aanwezige symmetrie die niet altijd twee gespiegelde

helften hoeft te betekenen maar, in navolging van Vitruvius, eerder als een evenwicht tussen de verschillende elementen opgevat moet worden. Er worden tegenspraken ontdekt, zoals constructief ogende elementen die slechts decorum blijken te zijn, gemarmerde vlakken die een geschilderde nabootsing van echt marmer is is en die destijds mooier gevonden werd dan het origineel.

Het spel met deze oude speelgoedkist is voor de hedendaagse student niet altijd evident. Alles moet geïnterpreteerd worden alvorens het te kunnen vertalen naar de hedendaagse context, woonprogramma en bouwproductie. Naast de systematische analyse en onderzoek hebben de studenten technieken nodig om deze te noteren. Voor architecten is dat nog altijd de tekening. Het met een gespecialiseerde docent werken aan het grote geveltableau op schaal 1:20 met aanzicht en geveldoorsnedes (de tektoniek en de materialiteit) en de opengewerkte isometrie (de ruimtelijke samenhang) blijkt een stimulerende werkmethode te zijn. De ervaring uit de casus van het eerste deel kon in het eigen ontwerp in het tweede deel opnieuw ingezet worden.

De tijd om zo'n ontwerpopgave van schaal 1:1000 naar schaal 1:20 in twee maanden te doorlopen is zeer kort. De keuze om de opgave twee aan twee te laten uitwerken relativeert deze haastigheid enigszins. We mogen de werktijd ook verdubbelen. In het tweespan was doorgaans sprake van synergie en wederzijdse ondersteuning, maar er waren ook duo's bestaande uit een leider en een volger of contraire karakters als constant vertragende factor in het nemen van beslissingen. In een korte tijd werden de stappen van stedenbouw, plattegrondontwikkeling, constructie, gevelontwerp, materialisering en detail achter elkaar genomen. Niet iedere stap was volledig gezet toen de volgende zich de week daarna al had aangediend.

Enig zelfvertrouwen is hierbij wel onmisbaar. Er was domweg geen tijd om het bekende vermijdingsgedrag te vertonen, het weifelen en de angst voor het lege tekenvel breed uit te meten. Vanzelfsprekend zit er een nadeel aan deze werkwijze. Het zijn juist de nodeloze omwegen die tot persoonlijke inzichten leiden en daar was nu geen tijd voor. Sommige tussenstappen hadden met wat meer tijd verder verdiept kunnen worden. Zo had bijvoorbeeld de bewerking van stedenbouwkundige plan meer tijd mogen krijgen om de vertaalslag van het mediterrane klimaat waarin het palazzotype ontstond naar ons zeeklimaat te maken. De lichttoetreding in de atria en de waarde van zontoetreding in de woningen verschilt nogal op beide breedtegraden.

De opdracht bevat ook nog een extra complexiteit die vraagt naar een procentuele verdeling van grotere en kleinere woningen, waarbij voor de kleinste woning drie slaapkamers en de grootste woning twee slaapkamers gevraagd. Het was opvallend

hoe serieus deze 'voorschriften' door de studenten genomen werden en hoeveel tijd ze ermee verloren. Sommigen dachten dat het oplossen van deze som een belangrijk beoordelingscriterium van de jury zou zijn. Dat de som streng nagerekend zou worden. Deze eis bleek in deze fase van de studie eerder beperkend dan stimulerend te zijn, zowel in de ontwikkeling van de plattegrond als in de opbouw van het woonblok. Er werd braaf aan voldaan maar de uitdaging die daar voor de ervaren ontwerper achter schuilt kon nog niet aangegrepen worden. Daarbovenop zou de woning, naar analogie met het palazzo, uit afzonderlijke kamers moeten bestaan met voorgeschreven verhoudingen. Al deze eisen zijn voor een niet-geoefende studentenhand nog moeilijk realiseerbaar in een woonoppervlak van 80-100 m².

Mijn studenten vroegen tijdens de begeleiding vaak naar de vrijheden die ze zich *mochten*, in plaats van *konden*, permitteren. Ze dachten dat de opdracht volgens een door ons vastgesteld protocol moest verlopen. Niets was minder waar. De begeleiding stuurde juist op de persoonlijke omgang met de opdracht. Er waren duo's die begonnen vanuit het idee dat het palazzo bij voorbaat al gedéconstrueerd moest worden. Anderen klaagden over beperkingen van de ontwerpvrijheid. Sommigen dachten dat het historische palazzo een letterlijk recept voor het nieuwe kon zijn. Zij kregen allemaal steevast te horen dat wij bleven werken vanuit de gestelde opgave om ervan te leren en dat wij even over onze overtuigingen en vooral onze eigenwijsheden heen moeten stappen om te ervaren hoe wwij met referenties vanuit de bestaande architectuur ons eigen denken en tekenen kunnen stimuleren.

De referentie aan de Genovese Palazzi levert geen absolute waarheden op en laat de neutrale beschrijvingen al snel achter zich. Immers bij de reconstructie van de historische panden moest al vaak gegist worden naar hoe de oorspronkelijk ruimte was geweest en was het de vraag in hoeverre de tekeningen van Rubens al een idealisering waren. De referentie vormt de werkstof om eerst de reconstructie te maken en die vervolgens selectief te beschouwen als inspiratie voor het hedendaagse ontwerp.

Terugkomend op het eerdergenoemde geometrische schema, waarin de plattegrond en het gevelritme gereguleerd worden, werd in de discussie tijdens de jurering waargenomen dat de onregelmatigheden in het schema, vaak voortkomende uit invloeden en beperkingen van buitenaf, wrijvingen opleveren die aanleidingen geven tot specifieke architectonische oplossingen. De persoonlijk geïnterpreteerde thema's scoorden hoger dan de letterlijke imitaties.

Anders dan de Pinterestfoto, die bijna altijd letterlijk nagemaakt wordt, moeten we andere en hogere eisen stellen aan de referentie. Vaak vraag ik aan studenten: 'Wie is jouw favoriete architect?' of 'is het misschien een

stroming of een bepaald gebouw?’ Zelden krijg ik een resoluut antwoord. Is het hebben van voorbeelden uit de tijd geraakt?

Referenties verwijzen naar informatie of naar beelden die tijdelijk als kapstok kunnen dienen totdat een vermoeden of bewering onderbouwd is. De referentie maakt niet alleen een vergelijking, ze geeft tegelijkertijd een maatstaf aan, geeft een richting aan en zet een toon. Het gaat niet om het tonen van een toepasselijk referentiebeeld voor een willekeurig ontwerpprobleem maar om het ontwikkelen van een persoonlijk kader van meerdere referenties. Noem het een begin van een persoonlijk canon. In de legitimatie van het ontwerp kunnen onderwerpen zoals sociale cohesie en ecologische footprint, waar de studenten van vandaag graag op sturen, geïncorporeerd worden, maar de architectonische criteria mogen daarbij volgens mij niet gereduceerd worden tot figuranten in het ontwerpspel.

Deze opgave is een oefening in het verder bouwen op de schouders van onze voorgangers. Dat kan zover gaan dat de volgende stap de ‘transcriptie’ van de referentie is. Het transcriberen is immers een omzetting van het gegeven in iets anders. In de taal kan dit gaan over de vraag of de gedicteerde brief *letterlijk* wordt opgeschreven, precies zoals het uitgesproken is, of *woordelijk* wordt vertaald in goede zinnen. Het gaat ons hier uiteraard om het laatste. In de muziek is het omzetten van een stuk naar een andere vorm of bezetting heel gebruikelijk. Zo ook het bewerken van een muziekstuk van een illustere voorganger om ervan te leren. In de jazzmuziek krijgt de ‘transcriptie’ er nog een bijzondere betekenis bij die voor de architectuur inspirerend kan werken, namelijk het omzetten van een geïmproviseerde opname in een ‘leadsheet’ als een leidraad op basis waarvan het stuk opnieuw gespeeld kan worden. Daarin zal opnieuw geïmproviseerd worden, hetgeen de laatste opvoering weer tot een unieke gebeurtenis maakt.

Maar dat is pas iets voor gevorderden, daar begin je niet mee. De klassieke canon van het vakgebied hoeft niet eerst afgebroken te worden om erop verder te kunnen bouwen. De verwijzing, de referentie, hoort in de gereedschapskist van het architectonische handwerk. De referentie dient in de eindpresentatie geheel verwerkt en soms zelfs verdwenen te zijn.

Noten

1 - Vertaling uit het Latijn: ‘zoals ik het ervaren heb’

2 - Fred Humblé *1954, architect te Maastricht (NL), van 2004-2009 en van 2013-2018 acting-professor aan de RWTH Aachen University, Lehrgebiet Bauplanung und Baurealisierung, vanaf 2018-heden lesopdrachten

3 - Peter Paul Rubens, Palazzi di Genova, Antwerpen 1622

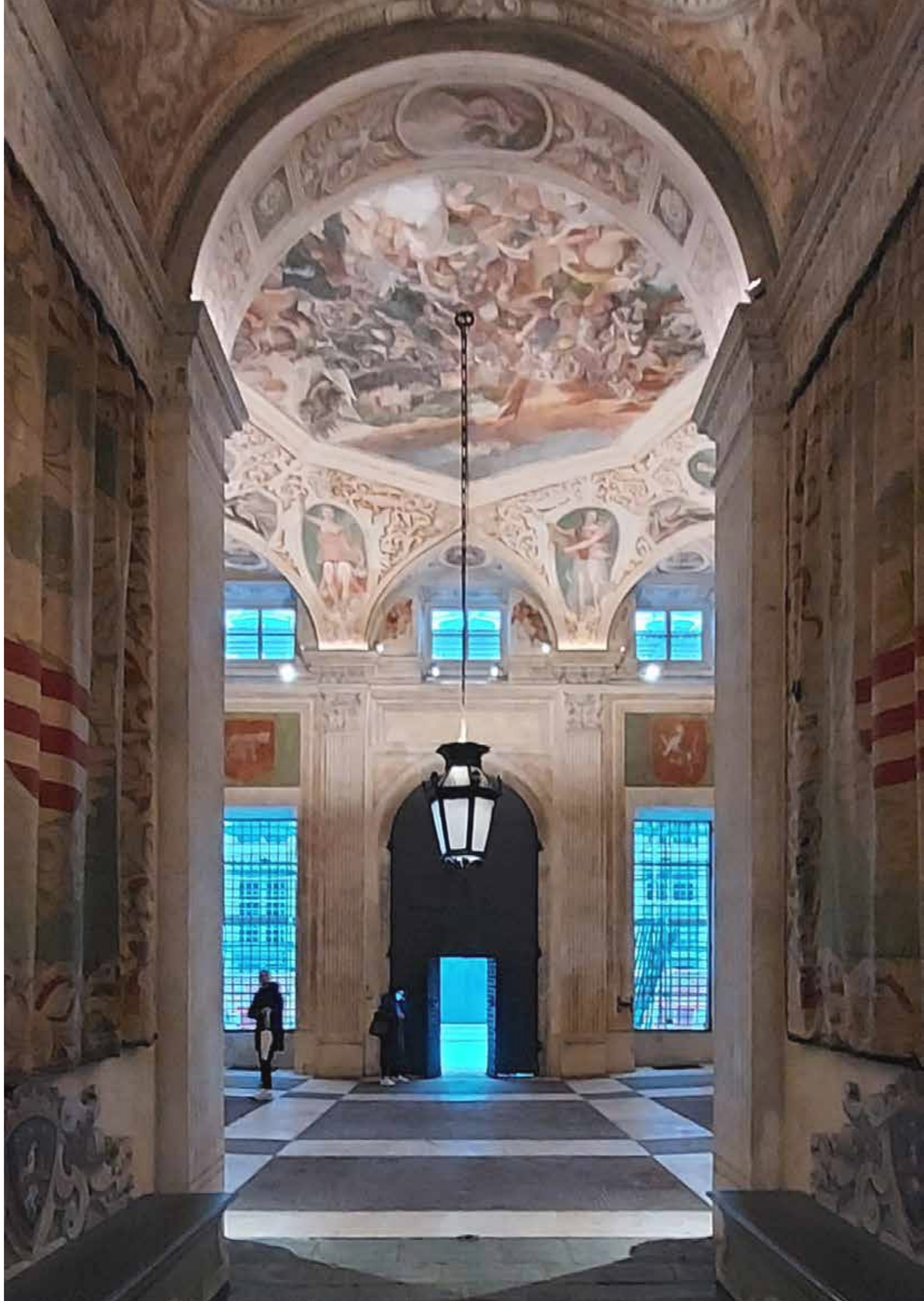

Universiteit
Antwerpen